

Andrej Vovko

**ORGANIZACIJE JUGOSLOVANSKIH EMIGRANTOV
IZ JULIJSKE KRAJINE DO LETA 1933**

Problematika Slovencev in Hrvatov, ki so po prvi svetovni vojni prbežali iz Julijske krajine v Jugoslavijo, v jugoslovanskem zgodovinopisju doslej še ni bila deležna posebne pozornosti.¹ Kot nam je znano danes, se je od arhivskega materiala, iz katerega bi bilo mogoče ugotavljati dejavnost emigrantov, ohranilo zelo malo. Narava tega gradiva je bila taka, da bi mogla koristiti italijanskim oblastem pri obračunu z emigranti, zato so ti v precejšnji meri svoje arhive uničili sami. Tako je npr. storilo emigrantsko društvo »Tabor« v Ljubljani ob razpustu leta 1940.² Posebna usoda je doletela arhiv »Zveze jugoslovanskih emigrantov iz Julijske krajine« in arhiv njenega voditelja Ivana Marija Čoka, ki sta bila uničena pri bombardiranju Beograda. Dokumenti dr. Lava Čermelja, vidnega predstavnika primorske emigracije, iz katerih bi se po njegovih besedah mogla napisati zgodovina delovanja »Zveze«, so končali v Banja Luki. Spravil jih je pri nekem prijatelju, ta pa jih je uničil, ko je grozila nevarnost, da pridejo v roke ustašem.³ Emigranti, ki so bili priče dogodkom med obema vojnama, umirajo, z njimi pa se nepopravljivo izgublja mnogi dragoceni podatki. Zgodovinarjem za proučevanje tega vprašanja tako ostajajo predvsem časopisni viri, zlasti glasilo »Zveze« »Istra«. Ob skrbnem pregledu arhivov v Zagrebu, Beogradu, na Reki in v Ljubljani bo verjetno mogoče dobiti še kake podatke, prav tako pa se je čimprej treba pogovoriti še s preostalimi živečimi predvojnimi primorskimi emigranti.

I.

Spremenjeno politično stanje na Primorskem in v Istri po prvi svetovni vojni, raznarodovalni ukrepi italijanskih oblasti, ki so dosegli višek v fašističnem obdobju in gospodarska kriza so povzročili v obdobju med obema vojnama veliko emigracijo slovenskega in hrvaškega življa iz Julijske krajine. Na splošno navajajo, da je emigriralo okrog 100.000 ljudi, od teh naj bi jih prišlo v Jugoslavijo vsaj 70.000.⁴

Emigracija iz teh krajev se je začela iz gospodarskih vzrokov že pred prvo svetovno vojno, podobno kot v drugih naših krajih. Izseljevali so se v Zahodno Evropo, Ameriko, Egipt in razne pokrajine Avstro-Ogrske.

Med prvo svetovno vojno je bližajoča se fronta sprožila val begunstva. Prebivalci so se umikali v notranjost Avstro-Ogrske. Predvsem so bili v tem

¹ Razprava je prvi del nekoliko skržnega teksta magistrske naloge, ki jo je avtor obranil na PZE za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani 16. 5. 1978 pred komisijo: dr. Metod Mikuž, dr. Milica Kacin-Wohinz, dr. Miro Stiplovšek.

Ob tej priliki se zahvaljujem vsem, ki ste mi pomagali, s hvaležnostjo pa se spominjam pomoči pokojnega Berta Rejca.

² Lavo Čermelj: Med prvim in drugim tržaškim procesom, Ljubljana 1972, str. 95—96.

³ Isto, str. 46.

Arhiv »Zveze« so hranili pri dr. Mariju Krmpotiču, sinu Josipa Krmpotiča v »Borzi delu« v Beogradu, kjer je bil zaposlen. Arhiv je bil uničen ob bombardiranju 6. 4. 1941.

⁴ Nekateri avtorji navajajo višje številke, tako Lado Božič 100.000, večina pa navedeno, med njimi Čermelj in Tone Peruško.

valu zastopani begunci iz Gorice in okolice. Naselili so jih povečini v posebna taborišča, kjer so mnogo trpeli.

Po prvi svetovni vojni je dobila emigracija zaradi italijanske zasedbe poleg ekonomskega še nacionalno-politični značaj, kar se je še nadalje zaostroilo ob prihodu fašizma na oblast, podobno kot je gospodarske razmere zaostрила gospodarska kriza.

Takoj po prvi svetovni vojni so se zaradi pritiska italijanskih zasedbenih oblasti in zaradi pričakovanja boljšega življenja v novi državi SHS izselili vsi tisti, ki so se na Primorsko priselili v času Avstro-Ogrske in v tej pokrajini niso imeli domovinske pravice. Ti so v novo jugoslovansko državo prihajali kot njeni državljani in jih zato ni mogoče smatrati za emigrante. Skupaj z njimi pa je odšel prvi val primorskega prebivalstva, prvi emigranti, predvsem izobraženstvo, uradništvo, ki pod novo oblastjo ni imel nobene perspektive in si je v novi nacionalni jugoslovanski državi obetal boljšega življenja. Emigrirali so tudi mladi, ki so se bali, da bi jih Italijani kot bivše avstro-ogrske vojake ne vtaknili v ujetniška taborišča. Del njih je stopil v »Istrski bataljon« v Karlovcu, del pa se je vključil v enote, ki so se borile za slovensko Koroško. Manjši del se je čez kako leto vrnil domov, drugi pa so ostali v Jugoslaviji, prav tako pa tudi del primorskih vojnih ujetnikov iz Rusije, ki so se v Mariboru vključili v »Tržaški polk«. Prav tako so si skušali v Jugoslaviji najti zaposlitev številni brezposelni iz Julijske krajine. Iz Istre so med vojno zaradi lakote preselili na Hrvaško številne otroke, ki so po vojni ostali v Jugoslaviji,⁵ prav tako tudi številni primorski vojni begunci, ki pa so bili v glavnem raztreseni po podeželju. Prvi poveljni val emigracije se je osredotočil predvsem na mesta: Ljubljano, Maribor, Celje, Kranj, nekaj jih je krenilo tudi na jug, v Beograd in drugam. V Mariboru so ti in naslednji valovi emigracije v precejšnji meri nadomestili predvojne mariborske Nemce, ki so se po vojni izselili. Ob nacistični okupaciji so ti »čiči« prišli prvi pod udar izseljevanja.

Za te prve emigrante so bili ob prihodu v Jugoslavijo pogoji življenja in zaposlevanja še dokaj ugodni. Primanjkovalo je ljudi za določene službe, zaradi njihove trdne jugoslovanske, nacionalne usmerjenosti so jim bila odprta vrata v državne službe, veliko pa se jih je zaposlilo v policiji, kar ni najboljše vplivalo na odnose med domačimi in emigranti, ki že tako niso bili kdo ve kako dobri. »Primorec« je dostikrat pomenilo pravo psovko. Svoje so prispevali že vkoreninjeni predsodki pred »Lahi«, kasneje pa tudi boj za kruh. Dobro so se uveljavili tudi pripadniki samostojnih poklicev, trgovci, obrtniki. Nekateri so dosegli visoke politične funkcije kot ban Marušič, ljubljanski župan Puc in drugi. Mnogi so se tako dobro vživeli v nove razmere, da se niso več smatrali za emigrante in niso hoteli imeti z njihovimi organizacijami nobenih stikov.⁶

Zaradi velikega števila emigrantov sta se že leta 1919 v Ljubljani in Mariboru pojavili prvi primorski organizaciji: »Soča« v Ljubljani in »Jadrán« v Mariboru, ki pa nista bili nikakršni borbeni emigrantski organizaciji. Bili naj bi »čitalniški«, prosvetno, kulturno, dobrodelno in družabno usmerjeni. Prirejali sta zborovanja, izlete, shode, predavanja, prireditve. V njiju je prevladoval liberalno-nacionalni slog v stilu društva »Edinost«. Mladina se je pred tem vzdušjem zatekla zlasti na športno področje, kjer je delovalo »Akademsko športno društvo Primorje.«⁷

⁵ Tone Peruško: Slovensko primorje in Istra, Beograd, 1953, str. 160.

⁶ Intervju z Bertom Rejcem 10. 8. 1976.

⁷ Lado Božič: Po primorskih emigrantskih kolovozih, Primorski dnevnik, Trst, 1976, št. 159, str. 4.

Po sklenitvi Rapallske pogodbe je nastalo v prihajanju emigrantov za-
tišje, prihod fašizma na oblast pa je kmalu sprožil nov emigrantski val.
Po Gentilejevi šolski reformi 1923 se je fašistični režim spravil nad učitelje
slovenske in hrvaške narodnosti, jih prestavljaj v notranjost Italije ali po-
stavljaj na cesto. Mnogi izmed njih so se odločili za emigriranje v Jugosla-
vijo. Ti učitelji so bili prvi val izključno politične emigracije iz Julijske kra-
jine. Fašizem je nato svoj teror usmeril tudi proti neitalijanskim državnim
in občinskim uradnikom (leta 1925), delavcem v ladjedelnicah, mornarjem
na ladjah. Leta 1926 so prepovedali vse nefašistične politične stranke, v tem
in naslednjih letih so udarili po slovenskih in hrvaških društvih, dokler
niso kot zadnje prepovedali leta 1928 »Eдинosti«. Na udar so prišli vsi tisti
ljudje, ki so vodili ta društva. Nekatere so zaprli, drugi pa so pobegnili
preko meje. Emigrirali so idrijski rudarji, ki so prav tako postali tarča fa-
šističnega preganjanja. Političnim vzrokom so se pridružili tudi gospodar-
ski: propad Trsta, Reke, Pulja, slovenskih in hrvaških kmetov, ki so prišli
na boben, obrtnikov, ki so izgubili obrtno dovoljenje. Kmetov je v primer-
javi z drugimi emigriralo malo, šlo je predvsem za kmečke sinove. Ti so se
v Jugoslaviji naseljevali predvsem v Prekmurju, na Štajerskem, v okolici
Krškega, po vsej Jugoslaviji, zlasti pa v Makedoniji.

Tretji val emigracije je sprožilo nadaljnje zaostrovanje fašistične raz-
narodovalne politike, ki je sovpadalo s procesi posebnega tribunala in slab-
šanjem odnosov z Jugoslavijo ter z obračunavanjem z zadnjimi ostanki po-
litičnega in kulturnega življenja manjšin po letu 1928. V tem obdobju so
poleg mladih emigrirali tudi politični voditelji (Čok, Furlan, Pertot in
drugi).

Četrty veliki val emigracije pa je bil posledica italijanske intervencije
v Etiopiji in Španiji. Tako so v Jugoslavijo pribežali mnogi mladi Slovenci
in Hrvatje, pa tudi Italijani, ki so se skušali izogniti vojskovanju. Ta val
se je začel leta 1935 in je bil številčno najmočnejši, pri iskanju možnosti
za življenje v Jugoslaviji pa je imel največje težave. Teh emigrantov se je
oprijelo ime »Abesinci«.

Vzporedno s temi valovi pa je ves čas med obema vojnama prihajala
v Jugoslavijo na šolanje mladina iz Julijske krajine, ki je imela svoj »Istr-
ski internat« najprej v Karlovcu, nato v Zagrebu. Po koncu šolanja se niso
mogli vrniti v Julijsko krajino in so ostali v emigraciji.

Za razliko od prvih emigrantov je imel vsak naslednji val ob prihodu
v Jugoslavijo večje težave. Možnosti zaposlitve je bilo vedno manj, mesta v
državni upravi so bila že zasedena, učitelji, ki jih je bilo med emigracijo
zelo veliko, so težko dobivali zaposlitev, zlasti stalno. Nerazumevanju jugo-
slovanskih oblasti, ki emigrantom niso kaj dosti pomagale, se je pridružilo
tudi odklonilno stališče velikega dela domačega prebivalstva, ki je v pri-
morskih emigrantih videlo poceni delovno silo in nevarnega tekmeča v
boju za pičel kruh v času gospodarske krize. Temu so se pridružili še stari,
zakoreninjeni predsodki proti Primorcem. Tega odnosa domačega prebival-
stva so se emigranti zavedali, ves čas so nanj opozarjali in ga skušali brez
večjega uspeha spremeniti. Razumevanja so bili deležni predvsem pri »Ju-
goslovanski Matici«, zlasti medvojnim in prvim poveljnimi emigrantom je
skušala pomagati »Pisarna za zasedeno ozemlje«, pomagali so jim tudi ne-
kateri državni uradniki in drugi, delno zato, ker so sami izhajali iz Primor-
ske, nekateri pa so si hoteli na ta način pridobiti političnih pristašev. Nekaj

⁸ Delovanje te pisarne je obdelal Dušan Nečak v Kroniki, Ljubljana, XX/1972, št. 2, str. 101–106, št. 3, str. 159–163 ter XXI/1973, št. 2, str. 120–126.

pomoči so dajale tudi oblasti, predvsem »Zvezi« in posameznim organizacijam.

Pisano množico emigrantov iz Julijske krajine so sestavljali predvsem liberalno ter jugoslovansko usmerjeni izobraženci: učitelji, državni uradniki, svobodni poklici, mali obrtniki, trgovci, nekaj delavcev in kmetov, dijakci in študentje. Pri slovenskem delu emigracije so prihajali predvsem iz tržaškega dela, manj iz goriškega. Navedeni so bili organiziranega dela in so kmalu po prihodu začeli ustanovljati svoje organizacije: že omenjeni društvi »Soča« in »Jadran«, »Istro« v Zagrebu, Tivtu, Slavonskem Brodu, Novem Sadu,, »Edinost« v Škofji Loki, »Soča« v Kamniku. Jedro organizacije so predstavljali že omenjeni liberalni elementi, poleg »čitalniške« dejavnosti so se zlasti ukvarjali s karitativno, čeprav najstarejši organizaciji nista nastali iz take življenjske potrebe.⁹ Kasneje je postalo vprašanje socialne pomoči vse bolj pereče, poleg »Jugoslovanske Matice« so ga še nekaj časa reševali »odbori za begunce«, ki so jih ustanovili med prvo svetovno vojno. Iz teh odborov so se razvijala emigrantska društva. Pomemben mejnik v razvoju emigrantskih društev je pomenil pojav prve izrazito politične emigrantske organizacije »Orjem« leta 1928. Njena ustanovitev je povezana z zaostrovanjem italijanske raznarodovalne politike in dotokom novih, mladih, borbenejših in levo usmerjenih emigrantov.

Ti »mladi« so v tem času predstavljali manjšino, saj je bila večina emigrantov na strani »starih«: voditelja ljubljanskega društva »Soča« Pucca, Matka Laginje v Zagrebu, Krmpotiča v Beogradu, ki so v kraljevini SHS nadaljevali svojo jugoslovansko in liberalno usmeritev. Sledila jim je večina emigrantov, ki je od nove jugoslovanske države pričakovala osvoboditev Julijske krajine, bila prepričano jugoslovanska in pristajala na tedanjo centralistično politiko tudi iz taktičnih razlogov. Kot bomo videli, je celo organizacija »Orjem« imela povsem »nenevarna« pravila, saj bi drugače ne mogla obstajati niti tisti pičli čas, kot ji je bil namenjen.

»Mladi« so se zbirali zlasti v nekaterih društvih, kot sta bila »Tabor« v Ljubljani in »Nanos« v Mariboru. Zlasti prvi je bil v obdobju 1931—1934 središče takomenovanega mladinskega gibanja, saj so odborniki tega društva, ki je nastalo leta 1930, vodili »Omladinski svet«, ki je idejno, ne pa tudi organizacijsko skušal vplivati na mladinska gibanja znotraj emigracije.¹⁰ Boj obeh struj pa je potekal tudi v tem društvu. Skupina levo usmerjenih emigrantov, ki so že vstopili v vrste KP Jugoslavije, je tako morala izstopiti iz »Tabora«, katerega vodstvo se je balo preganjanja oblasti.¹¹ Taktično so se pridružili »Soči« kot njena mladinska organizacija »Mlada Soča«. »Mlada Soča« se je nato osamosvojila, vendar pa so nekatere njene članke, tako leta 1976 umrlega Srečka Vilharja, zaprli, ker so bili člani komunistične partije.¹² Društvo samo so prepovedali, nekateri njegovi člani, npr. Jožko Žiberna pa so se vključili v podružnico lista »Istre« in opravljali pomembno delo pri prenašanju vesti iz Julijske krajine.

Z mladinsko strujo je povezano delovanje organizacije »Orjem«. Ustanovni občni zbor »Organizacije jugoslovanskih emigrantov«, kar pomeni ta kratica, je bil v Ljubljani 8. 1. 1928, nanj pa so se pripravljali že od konca prejšnjega leta. Pripravljalni odbor so sestavljali primorski emigranti učitelji Fran Venturini iz Boljunca pri Trstu, znani skladatelj in pevodja, Jože Pahor in Alojzij Hreščak (sicer komunista) ter Lado Božič iz

⁹ Lado Božič: Po primorskih ... št. 159, str. 4.

¹⁰ Isto, št. 170, str. 6, št. 171, str. 6.

¹¹ Intervju z Bertom Rejcem 10. 8. 1976.

¹² Vilhar je bil obsojen na šest let ječe. Komunist, Ljubljana, XXXIV/1976, št. 42, str. 23.

Idrije, ki je za Novo leto 1927 emigriral v Jugoslavijo in prišel v stik z drugimi ustanovitelji kot tajnik nogometne sekcije društva »Primorje«. Temu jedru so se kasneje pridružili učitelji Andrej Bensa, Ernest Švara, Angelo Cerkvenik, Jože Pajk in drugi.¹³ Kot vidimo, so »Orjem« sestavljali predvsem učitelji.

Ker so hoteli, da bi bila nova organizacija nadstrankarska in bi se vanjo mogli vključevati vsi emigrantje ne glede na svoje nadziranje in strankarsko pripadnost, so v pripravljalnem odboru predvideli tudi odborniško mesto za emigranta iz klerikalnih vrst. Ostale funkcije so si razdelili tako: predsednik je postal Fran Venturini, tajnik Lado Božič, podpredsednik Jože Pahor, blagajnika v začetku niso potrebovali, pozneje pa bi njegovo mesto zasedel Alojz Hreščak. Za kratico »Orjem« je dal pobudo Jože Pahor. Organizacija se je hotela izogniti vsakih stikov z jugoslovanskimi političnimi strankami, ker so te pokazale zanimanje za primorsko vprašanje le ob volitvah, ko so potrebovale glasove. Glavni politični poudarek »Orjema« je bil na antifašizmu, poleg že obstoječih kulturno-prosvetnih emigrantskih društev je hotela ta organizacija ustvariti nekaj novega in borbenejšega.¹⁴

Osrednja naloga pripravljalnega odbora je bila pripraviti pravila organizacije, ki naj bi jih potrdila oblast. Ta pa je potrditev pravil zavlačevala na vse načine, predvsem s formalnimi jezikovnimi vzroki, ker te organizacije niso bili veseli in so se bali ljudi v njej.¹⁵ Odbor je moral vedno znova pripravljati nova pravila, tako da organizacija ni mogla zaživeti. Od več verzij pravilnika je ohranjen primerek z dne 9. avgusta 1928.¹⁶

»Orjem« se je kljub temu, da mu niso potrdili pravil, že kmalu razširil izven Ljubljane. Delo celotne organizacije je vodil glavni odbor, ki je moral na zunaj še vedno nastopati kot pripravljalni, ker oblast še ni potrdila pravil. Pripravljalni, oziroma glavni odbor je istočasno vodil tudi ljubljansko krajevno organizacijo. Krajevne organizacije so bile zelo aktivne, posebno ljubljanska mladinska sekcija društva, ki je izdajala svoje litografirano glasilo »Svit« in je izšla iz maja 1928 razpuščene »Zore«.

»Orjem« je bil po pravilih zveza samostojnih emigrantskih organizacij na območju celotne Jugoslavije in vanj so mogli vstopiti vsi Jugoslovani, ki so v to državo prišli iz ozemelj, ki so jih zasedle tuje sile.

Drugi člen pravilnika je govoril o tem, da naj bi organizacija pripomogla k ureditvi gmotnega in moralnega položaja jugoslovanskih emigrantov iz neosvobojenih ozemelj ščitila njihove koristi in si prizadevala, da bi uživali enakopraven položaj z jugoslovanskimi državljani. Poleg zborovanj, kulturnih prireditev, izdajanja publikacij je bilo govora o zbiranju statističnega in splošno organizacijskega materiala, predvideno je bilo sodelovanje z drugimi emigrantskimi organizacijami, predvsem z Italijani v Franciji, ki so tja pobegnili pred fašizmom.

Organi »Orjema« so bili glavni zbor (občni zbor), glavni odbor in nadzorstvo. Glavni zbor (kongres) je bil predviden enkrat na leto. Sklepal naj bi o notranjih zadevah organizacije, o smernicah za delo glavnega odbora in nadzorstva, volil glavni odbor in nadzorstvo. O sklicu glavnega zbora so morale biti obveščene vse krajevne organizacije najmanj dva meseca pred samim sklicem, zbor bi bil sklepčen ob vsakem številu navzočih članov, o vseh zadevah naj bi odločali z navadno večino, člani glavnega odbora pa niso imeli pravice glasovanja. Na vsakih deset članov krajevne organizacije

¹³ Lado Božič: Po primorskih . . . št. 166, str. 4.

¹⁴ Pozabljena obletnica, »Istra«, Zagreb, 1939, št. 48, str. 1.

¹⁵ Lado Božič: Po primorskih . . . št. 166, str. 4.

¹⁶ Isto, št. 166, str. 4.

je prišel po en delegat za glavni zbor, možno je bilo sklicati tudi izredni zbor, kar je mogla zahtevati večina glavnega odbora, nadzornega odbora, tretjina vseh krajevnih organizacij ali vseh v krajevne organizacije včlanjenih emigrantov. Glavni odbor je imel pet članov, mogoče ga je bilo sklicati v vsakem trenutku. Vse funkcije v glavnem odboru so bile po pravilu brezplačne, seje pa so bile sklepčne ob navzočnosti navadne večine članov.

Glavni odbor, ki je dolgo deloval pod etiketo pripravljalnega, se je redno sestajal, težave so bile le s petim odbornikom iz katoliških vrst. Ta se je skoraj na vsaki seji menjaval in je bil v glavnem le opazovalec. Med drugimi sta tako sodelovala Tonkli in Doktorič. Glavni odbor, ki je bil hkrati tudi odbor ljubljanske krajevne organizacije, je imel seje navadno v pisarniških prostorih »Učiteljske tiskarne« v Frančiškanski (danes Nazorjevi) ulici. To sta odboru omogočila Pahor in Hrešćak. Sestanke z večjo udeležbo so imeli v kavarni »Emona« pri glavni pošti. Po službeni dolžnosti so jim prisostvovali tudi predstavniki policije. Organizacijsko delo, zbiranje naslovov emigrantov, dopisovanje, ustanavljanje krajevnih organizacij je terjalo poseben prostor. Dobili so podstrešno sobo nad policijsko postajo pri železniškem prehodu na Dunajski (danes Titovi) cesti.

Mreža krajevnih organizacij se je širila in za razliko od osrednje te pri lokalnih oblasteh niso imele težav glede potrditve svojih pravil. Za ustanovitev krajevne organizacije so bile dovolj tri prijave v članstvo iz določenega kraja. Prve organizacije so nastale v Kočevju (A. Štolfa, A. Čokova, J. Kumer), Trbovljah (učitelj A. Šuligoj), Laškem (učitelj A. Bratuž), v Gorenji vasi v Poljanski dolini (dr. M. Gregorič in učitelj J. Krapš), razen tega pa še v Kamniku (A. Vadnal), Kranju (D. Žerjal), Starem trgu pri Ložu (učitelj J. Mercina). Prijave so prihajale tudi iz drugih delov Jugoslavije: otoka Uljana (učitelj Tone Peruško), Splita, Vojvodine, Srbije, Makedonije. Na področju osrednje Hrvaške niso posegli, ker so tam Istrani ustanavljali svoje organizacije. Ob razpustu »Orjema« so nekatere krajevne organizacije obdržale to ime, tako v Trbovljah, Kočevju, Laškem.

Leta 1928 je emigriral v Jugoslavijo goriški javni delavec Avgust Kozman, ki je v Ljubljani odprl mizarско delavnico. Bil je neodvisen od državne uprave in tako bi mogel laže doseči potrditev pravil. Soglasno so mu ponudili predsedniško mesto v glavnem odboru »Orjema« in ga je tudi sprejel. Fran Venturini se je umaknil iz glavnega odbora. Ko je prišel iz Italije voditelj KP na Primorskem Ivan Regent, se je povezal z »Orjemom« in imel predavanje o razmerah v Italiji.¹⁷ Maja 1929 so iz Ljubljane predstavili tajnika Lada Božiča.

Beograjsko notranje ministrstvo je potrdilo pravila »Orjema« 29. maja 1929, torej že po proglasitvi šestojanuarske diktature. Verjetno je do te potrditve prišlo zato, ker so bila formalna pravila organizacije enaka pravilom kulturnih organizacij.

Edini kongres »Orjema« je bil 3. novembra 1929, organizacija pa je na zunaj nastopala kot izrazito dobrodelna. Zadnja seja glavnega odbora je bila 5. februarja 1930.¹⁸ Po tem je beograjska vlada na italijanski pritisk »Orjem« razpustila.

V času delovanja »Orjema« se je pojavilo tudi primorsko glasilo, ki sicer ni bilo organ te organizacije, njegov odgovorni urednik pa je bil Fran Venturini. List je bila pripravljena financirati »Jugoslovanska Matica«. Po dolgih pogajanjih je 12. novembra 1929 na obletnico Rapalla izšla prva šte-

¹⁷ Lado Božič: Po primorskih ... št. 169, str. 4.

¹⁸ Pozabljena obletnica ... št. 48, str. 1.

vilka »Primorskega glasa«. Glavni urednik lista je bil predsednik »Jugoslovanske Matice« dr. Janko Pretnar. Pod pritiskom oblasti se je moral list čez štiri mesece (februarja 1929) preseliti na Dunaj, kjer ga je naprej urejal Andrej Gabršček.¹⁹

»Orjem« je kljub kratkotrajnemu delovanju zapustil globoke sledove med emigracijo, saj je s svojim načinom delovanja vplival na »Zvezo emigrantskih organizacij«, ki se je po njem v mnogočem zgledovala. Njegovo delovanje je presehalo kulturno in dobredelno komponento, čeprav zaradi splošnih prilik ni mogel oznanjati naprednih političnih stališč. V podobnih okoliščinah je delovala tudi »Zveza«. Razlika med obema organizacijama je bila zlasti v tem, da je »Orjem« nastal kot osrednja organizacija, iz katere so potem »poganjale« krajevne, »Zveza« pa je združila že izoblikovana društva, potem pa je sodelovala pri ustanavljanju novih. Prav tako je imela »Zveza« večjo zaslombo pri oblasteh, o čemer priča že dejstvo, da je kljub vsemu obstajala skoraj deset let.

V zvezi z delovanjem emigrantov velja omeniti delo Josipa Vilfana (takrat še Wilfana) in Engelberta Besednjaka, poslancev v rimskem parlamentu, ki sta iz Italije odšla z rednima potnima listoma in kot italijanska državljana in parlamentarca delovala v »Kongresu evropskih manjšin«, ki so ga ustanovili leta 1925 v Ženevi in so pri njegovem delu smeli sodelovati le predstavniki etničnih skupin z ozemlja, kjer so te živele, ne pa iz vrst emigracije. Vilfan, ki se je že prej kot poslanec v rimskem parlamentu udeleževal sej interparlamentarne unije in njene sekcije za narodne manjšine, je bil izvoljen za predsednika »Kongresa« in je to službo opravljal vse do konca delovanja te organizacije leta 1938. »Kongres« si je prizadeval vplivati na oblasti posameznih držav, da bi te sprejele ukrepe za izboljšanje položaja manjšin. Zaradi takega načina delovanja »Kongresa« je često prihajalo do nesoglasij med Vilfanom in Besednjakom na eni ter emigranti iz Julijske krajine na drugi strani. Vilfan in Besednjak sta »Zvezi« zamerila odkrite iredentistične nastope, kar se je najbolj pokazalo na mariborskem kongresu. Spor, ki je ob tem nastal, so skušali kasneje na željo jugoslovanskega zunanjega ministrstva zgladiti.²⁰

Po letu 1935 je začela vloga »Kongresa« slabiti, ker se je spremenilo stališče Nemčije do narodnih manjšin, prav tako pa niso več sodelovali predstavniki Židov. Nasprotja so se pokazala zlasti na kongresu v Bernu leta 1935. Kongres v Stockholmu leta 1938 je bil zadnji.²¹

K povezovanju emigrantov v Jugoslaviji in njihovih društev ter k informiranju o njihovi dejavnosti, kot tudi o trpljenju naših manjšin v Julijski krajini je veliko pripomoglo glasilo »Istra«, ki ga je začel na lastno pobudo izdajati Ernest Radetič 22. julija 1929. Prvotno se je omejil na povezovanje Istranov v Jugoslaviji, po načinu pisanja pa se je vračal v čase istrskega buditelja škofa Dobrile iz 19. stoletja. Kljub temu pa je bil pojav takega lista pozitiven.²²

Urednik je po lastnih besedah ubiral milejši ton, ko je bila cenzura ostrejša, in borbenejša, ko je nekoliko popustila. Prve tri številke je izdal sam, prvo je v zaprtih kuvertah pošiljal na razne naslove, potem pa je prišel list v last konzorcija, ki so ga sestavljali dr. Fran Brnčić, dr. Ivo Ražem, Ivo Marčelja in Ernest Radetič. Kasneje sta list urejala Tone Pe-

¹⁹ Pozabljena obletnica . . . št. 48, str. 1.

²⁰ Lavo Čermelj: Med prvim in drugim . . . str. 47. Emigranti »Zveze« so »Kongresu evropskih manjšin« očitali salonsko debatiranje in nedelavnost.

²¹ Isto . . . str. 47.

²² Tone Peruško: Slovensko primorje . . . str. 162.

ruško in Ive Mihovilović, ob koncu pa spet Radetić.²³ Drugi najbolj znani emigrantski publikaciji sta bili žepni koledarček »Soča«, ki je izšel prvič leta 1933 kot »Emigrant, koledar beguncev iz Julijske krajine« ter obsežnejši »Jadranski koledar«, ki je prvič izšel leta 1934.

Po razpustu »Orjema« se je kmalu pokazala potreba po novi osrednji emigrantski organizaciji, saj je bilo leta 1931 v Jugoslaviji že 23 samostojnih emigrantskih organizacij, od tega 15 v Sloveniji.

Izven okvira »Zveze« so delovale »Sedejeve družine«, ki so jih sestavljali primorski emigrantje katoliške usmeritve. Formalnih stikov z »Zvezo« niso imeli, prav tako niso organizirali zunanjih manifestacij. Usmerjeni so bili pretežno k društveni, dobrodelni in kulturni dejavnosti,²⁴ njihova najvidnejša akcija je bilo odkritje spomenika nadškofu Sedeju v cerkvi v Stični. List »Istra« o njih ne poroča z izjemo leta 1940. Tudi delovanje teh organizacij bi bilo treba natančneje proučiti.

II.

Po razpustitvi »Orjema« so se emigranti zavedali, da potrebujejo novo organizacijo, ki bi jih združevala, saj so bila številna njihova društva razkrojena po vsej Jugoslaviji. Skupna organizacija naj bi bila njihovo predstavništvo, koordinirala bi delo in prizadevanja že obstoječih krajevnih organizacij. Za ustanovitev »Zveze« so si resno prizadevali leto dni.²⁵

Ustanovni kongres je bil v zagrebški dvorani društva »Merkur« 20. septembra 1931 in je trajal skoraj ves dan. »Zveza« se je na tem kongresu poimenovala »Zveza jugoslovanskih emigrantskih združenj v Jugoslaviji«. Na kongres so povabili naslednja emigrantska društva »Odbor za bjugunce« iz Beograda, »Istra, Trst, Gorica« iz Beograda, »Soča« iz Bohinjske Bistrice, »Istra« iz Slavonskega Broda, »Soča« iz Celja, »Soča« iz Jesenic, »Zarja« in »Odbor za begunce« iz Kranja, »Orjem« iz Kočevja, »Odbor za begunce«, »Soča«, »Tabor«, »Klub akademikov«, »Klub Primork« iz Ljubljane, »Zora« iz šiške, »Jadran« iz Maribora, »Soča« iz Novega mesta, »Istra« Novi Sad, »Trst, Gorica, Reka« iz Skopja, »Učka« iz Splita, »Istra« iz Zagreba, »Istarski akademski klub« iz Zagreba in »Orjem« iz Trbovelj. Kot vidimo, so v nekaterih krajih še delovali stari odbori za begunce, nekatere krajevne organizacije pa so obdržale ime »Orjem«.

Nekatera društva niso poslala svojih predstavnikov, ni pa razvidno, katera. Delegati ostalih društev so se zedinili o imenu in pravilih nove organizacije, za katere sedež so določili Beograd.

V statutu »Zveze«, ki ima 30 členov, je najprej naglašeno, da je njen cilj pospeševati in vsklajevati skupne interese jugoslovanskih emigrantov v Jugoslaviji in z legalnimi sredstvi skrbeti za zaščito jugoslovanskih manjšin v tujini.²⁶

»Zveza« naj bi svoje cilje poskušala doseči s tem, da bi združila vsa društva, ki se zavzemajo za interese jugoslovanskih emigrantov in manjšin in vsodbujala ustanavljanje takih društev v vseh krajih Jugoslavije, kjer stalno živi večje število jugoslovanskih emigrantov. »Zveza« naj po možnosti izpopolni in izenači pravila včlanjenih društev, vodi naj centralno in splošno statistiko vseh emigrantov jugoslovanske narodnosti v Jugoslaviji.

²³ Ernest Radetić: Istra pod Italijom, 1918—1943, Zagreb, 1944, str. 234—245.

²⁴ Med drugim so pomagale osnovni šoli v Benici v Prekmurju, kjer je bila emigrantska naselbina. (Glej mapo Benice v dokumentaciji Slovenskega šolskega muzeja v Ljubljani.)

²⁵ »Istra«, Zagreb, 1929—1940, 1931, št. 16, str. 2—3.

²⁶ Gradivo za študijo dr. Milice Kacin-Wohinz iz rimskih arhivov, italijanski prevod statuta »Zveze«.

Skrbela naj bi tudi za podporo, zaposlovanje in kolonizacijo emigrantov, izdajala glasila in publikacije, s katerimi naj bi zastopala interese jugoslovanskih emigrantov in manjšin. (člen 3.)

Organi »Zveze« so bili: kongres, direktorij, nadzorni odbor in posamezni odseki. Kongres se sestaja redno enkrat na leto v kraju, ki ga določijo na prejšnjem kongresu. Včlanjena društva pošljejo nanj svoje delegate, za katere pa ni nujno, da so člani društva, ki jih pošilja. Društva z do sto člani imajo pravico do dveh delegatov, od sto do petsto treh, preko petsto pa štirih delegatov. Število delegatov se določa glede na poročila o stanju društev, ki jih je treba poslati osrednjim organom »Zveze« do konca maja vsako leto. Za spremembo statuta ali ukinitve »Zveze« je potrebna dvotretjinska večina.

Sklicati je mogoče tudi izredni kongres, če to zahteva vsaj šest članov direktorija ali pa tretjina včlanjenih društev. Tak kongres se sestane v kraju, ki ga določi direktorij. (člen 10)

Kongres na svojem zasedanju pretresa položaj emigrantov v Jugoslaviji, pregleduje delo v minulem letu in določa splošne smernice za delo v naslednjem obdobju. Kongres voli nov direktorij, nadzorni odbor in posamezne odseke. (člen 11)

Direktorij sestavljajo predsednik, prvi in drugi podpredsednik, tajnik in blagajnik, ki jih za obdobje med dvema kongresoma poimensko izbira kongres. Za isto obdobje izvoli kongres tudi štiri člane direktorija in sicer skupno. Direktorij se mora sestati vsaj štirikrat na leto. (člen 12)

Izmed članov emigrantskih društev izbira kongres sodelavce posameznih odsekov: podpornega, statističnega, publicističnega in gospodarskega. Vsak odsek ima po tri člane. (člen 15)

Podporni komite zbira potrebne denarne podpore, hrano, obleke, otvarja prenočišča, kot tudi zavetišče za emigrante in njihove družine, skrbi za pravično razdelitev zbranih podpor preko organov »Zveze« ali včlanjenih društev. (člen 16)

Statistični odsek daje pobudo za zbiranje, urejanje in čuvanje statističnih podatkov o številčnem stanju, prebivališču, ekonomskih in socialnih prilikah jugoslovanskih emigrantov v državi in manjšin zunaj nje. (člen 17)

Publicistični odsek daje pobudo in organizira izdajanje zveznih publikacij, išče sodelavce, skrbi za finansiranje in razpečevanje zveznih publikacij. (člen 18)

Gospodarski odsek skrbi za krepitev ekonomske moči emigrantov, za njihovo zaposlovanje in kolonizacijo. (člen 19)

Direktorij, eksekutiva (predsednik, podpredsednika, tajnik, blagajnik) in posamezni odseki morejo v okviru zveznih pravil izdelati podrobnejše poslovniške za svoje delovanje. Finančno in tehnično delovanje »Zveze« nadzira nadzorni odbor, ki sestoji iz treh članov, ki jih izbere kongres. (člen 20)

Pravila dalje določajo, da se more v »Zvezo« včlaniti vsako emigrantsko društvo, ki mu je cilj prizadevanje za interese jugoslovanskih emigrantov v Jugoslaviji. Društvo mora predložiti prijavo za pristop v »Zvezo« njenemu predsedniku skupaj s prepisom svojih pravil, popisom organov društva in navedbo števila članov. Predsednik obvesti o prijavi vsa včlanjena društva. Če v roku meseca dni po sprejetju obvestila nobeno društvo ne ugovarja sprejemu, potem je društvo sprejeto v »Zvezo«, če pa je kako društvo proti, potem prošnjo za sprejem v »Zvezo« obravnava kongres. (člen 23)

Vsako društvo ima pravico izstopiti iz »Zveze«, če to zahtevo prijavi predsedniku. (člen 24). Direktorij more z dvotretjinsko večino izključiti iz

»Zveze« vsako društvo, ki hote ali neho te ne bi izvrševalo zaključkov kongresa, ali pa bi se drugače na grob način pregrešilo proti interesom »Zveze«. Izključeno društvo ima pravico priziva na naslednji kongres. (člen 25)

Vsako večlanjeno društvo mora poslati »Zvezi« poročilo o svoji dejavnosti do konca maja vsako leto. (člen 26). Prav tako je dolžno po predpisih svojih pravil sprejeti in izvrševati sklepe kongresa in direktorija. Če društvena pravila ne dopuščajo, da bi neko društvo izvedlo kak sklep kongresa ali direktorija, mora društvo o tem poročati direktoriju, ki bo odločil, ali naj spremeni pravila, ali pa mu sklepa ni treba izvesti. (člen 27).

Vsako društvo je v sorazmerju s številom članov in njihovo ekonomsko močjo dolžno prispevati za uresničevanje ciljev »Zveze« tak denarni prispevek, kot mu ga bo odredil redni kongres vsako leto. (člen 28).

Zanimiv je tudi zadnji člen statuta, ki določa, naj se premoženje »Zveze« po njenem morebitnem razpustu razdeli emigrantskim organizacijam v sorazmerju s številom članov. Če bi bile skupaj z »Zvezo« razpuščene tudi te, potem naj premoženje tri leta upravlja zagrebški »Sokol« in ga da tisti emigrantski organizaciji, ki bi bila prva ustanovljena. Če ne bi bila nobena, potem pripada premoženje »Sokolu kraljevine Jugoslavije«.

Za predsednika direktorija in s tem »Zveze« so »z dolgim aplavzom in glasnim odobravanjem« izbrali dr. Ivana Marija Čoka, ki je leta 1929 emigriral iz Julijske krajine. Njegovo delo bi samo po sebi zaslužilo poglobljen prikaz in oceno. V Trstu je bil odvetnik in član ožjega vodstva političnega društva »Edinost«, ob propadu Avstro-Ogrske pa član Narodnega sveta v Trstu. Pred begom v Jugoslavijo je prestal večmesečni zapor v Trstu in Kopru, ker so mu fašistične oblasti podtaknile zastavo prosvetnega društva iz Prebegov in ga zaradi tega aretirale.²⁷

Bil je liberalno in jugoslovansko-centralistično usmerjen kot večina emigrantskih osebnosti »stare garde«. Naselil se je v Beogradu, kjer je imel osebne stike s političnimi osebnostmi in z dvorom. Te stike bi bilo gotovo zanimivo podrobneje raziskati. Ob njegovih intervencijah in delovanju je očitno, da je imel dobre odnose z oblastmi.

Bil je zelo agilen, mnogo je potoval po Jugoslaviji in navezoval stike z emigranti. Gotovo je bila ta aktivnost tudi v zvezi z njegovo željo, da bi se kot zastopnik emigrantov prebil v parlament.²⁸ Od tipičnih predstavnikov »stare struje« se je razlikoval po veliki delavnosti na organizacijskem, karitativnem, publicističnem področju, pa tudi po politični angažiranosti. Bil je eden pobudnikov ustanovitve »Zveze jugoslovanskih emigrantskih organizacij iz Julijske krajine« in ves čas njen predsednik. »Zvezi« je v večjem delu njenega obstoja dajal svoj pečat, vse njene javno izražene linije delovanja so bile razvidne iz njegovih nastopov. Mnogo akcij je vodil osebno in niso bile znane niti vsemu ožjemu vodstvu.²⁹ Na svojo pobudo in s svojimi zvezami je začel s kolonizacijo emigrantov v Makedoniji. Ta akcija je hote ali neho te postala eno orodij velikosrbskega pritiska nad Makedonci, tako da se ti teh kolonistov in samega Čoka ne spominjajo ravno prijazno.

Čok je bil povezan z jugoslovanskimi centralističnimi krogi. Prizadeval si je rešiti vprašanje Julijske krajine z njeno priključitvijo k obstoječi kraljevini Jugoslaviji in je zagovarjal klasični iredentizem. Prav tako pa je iz-

²⁷ Lavo Čermelj: Med prvimi ... str. 46, 138.

O Čokovem življenju in delu glej še: Lado Božič: Po primorskih ... št. 173, str. 6.

Tone Ferenc: Akcije organizacije TIGR v Avstriji in Italiji spomladi 1940, Založba Borec, Ljubljana, 1977, str. 158.

Primorski biografski leksikon, Gorica 1976, Goriška Mohorjeva družba, str. 245—246.

²⁸ Intervju z Bertom Rejcem 10. 8. 1976.

²⁹ Tone Peruško: Slovensko primorje ... str. 162.

ražal svoje protifašistično stališče. S svojimi osebnim zvezam je uspel izposlovati za emigrante razne ugodnosti, prav tako pa mu je bilo zaradi teh zvez gotovo jasno, kakšno je stališče jugoslovanskih vladajočih krogov do Slovencev in Hrvatov v Julijski krajini in kako nemočne so te oblasti, da bi kaj ukrenile za izboljšanje njihovega položaja, kaj še za dokončno rešitev vprašanja Julijske krajine. Proučevanje življenja in dela dr. Čoka bo gotovo težavno tudi zaradi tega, ker je bil njegov bogati osebni arhiv uničen ob bombardiranju Beograda. Čoka so leta 1940 ob razpustu »Zveze« na zahtevo nemškega veleposlaništva konfinirali, leta 1941 pa je pobegnil v tujino. Po vojni se ni vrnil v Jugoslavijo.

Za prvega in drugega podpredsednika sta bila izvoljena dr. Ivo Ražem iz Zagreba in Ivo Sancin iz Ljubljane, za blagajnika Aleksander Serdoč. Odborniki direktorija so postali Saša Štrekelj iz Ljubljane, Matko Rojnič iz Zagreba, Aida Lebar iz Ljubljane in Edo Cvečić iz Slavonskega Broda. Nadzorni odbor so sestavljali: dr. Joakim Ražem iz Ljubljane, dr. Josip Sedmak iz Skopja in Alojz Luznik iz Celja. V podporni odsek so bili izvoljeni: Josip Krmpotić, Beograd, Ivo Sancin, Ljubljana, željko Vižintin, Zagreb; v statističnega: dr. Josip Bergoč, Maribor, Josip Gabrijelčić, Zagreb, Ferlan, Beograd; v publicističnega: dr. Srečko Culja, Zagreb, Anton Rojnič, Zagreb, Ive Mihovilović, Zagreb in v gospodarskega: dr. Ivo Predan, Novi Sad, dr. Vjekoslav Gortan, Zagreb, Ivo Sancin, Ljubljana.

Ob ustanovitvi »Zveze« in sprejetju njenih pravil so njeni predstavniki poudarjali, da pomenijo njena pravila solidno bazo za delo. Zlasti so naglašali, da je ohranjena avtonomija lokalnih organizacij, katerih interesi in ambicije ne bodo okrnjene. S tako zvezno organizacijo naj bi postale lokalne organizacije važen faktor v življenju emigracije in Jugoslavije.

Tako naglašanje avtonomije društev je razumljivo, saj se je nova »Zveza jugoslovanskih emigrantov« za razliko od »Orjema« postavila na povsem nasprotno osnovo. »Orjem« je bil zamišljen kot enotna organizacija s podružnicami, organizirali pa naj bi ga z vrha navzdol, »Zveza« pa je nastala iz združitve že prej obstoječih društev, ki so imela vsako svoje značilnosti in tradicijo. Organiziranje je tako potekalo od spodaj navzgor, pri čemer so se pogosto pojavljale tudi težave, ne redko zato, ker so se pri tem posamezna, zlasti starejša društva počutila okrnjena.

Omeniti velja tudi že takoj vidno naglašanje jugoslovanstva, ki se kaže tudi v točki 30. glede izročitve premoženja »Sokolu kraljevine Jugoslavije«, prav tako pa tudi podobnost pravil »Orjema« in »Zveze«, ki je tudi v tem pogledu njegovo nadaljevanje, čeprav v precej večjih razsežnostih. Zanimivo je tudi ime »Zveze«, kajti že novembra istega leta je govora o »Zvezi jugoslovanskih emigrantov iz Julijske krajine«. V statutu »Zveze« ni nikjer izrecno poudarjeno, da gre za društva emigrantov iz Julijske krajine, to je razvidno le iz seznama povabljenih društev. Taka formulacija pravil bi mogoče dala slutiti, da so imeli ustanovitelji »Zveze« zamišljeno širšo zasnovo organizacije — povezovanje vseh emigrantov, ne le Slovencev in Hrvatov iz Julijske krajine. Na tako širšo zasnovo naj bi šel že »Orjem«. Mogoče pomeni sprememba imena tudi spremembo glede zasnove »Zveze«.

Jugoslovansko notranje ministrstvo je potrdilo pravila »Zveze« 23. decembra 1931, torej že po ustanovnem kongresu.³⁰ Nekatero težavo pri delovanju »Zveze« in društev so bile po eni strani ekonomskega in finančnega značaja in posledica gospodarske krize ter brezposelnosti emigrantov, po drugi strani pa izvirajo iz oblike organiziranosti »Zveze«. Ta naj bi bila po

³⁰ »Istra«, 1932, št. 51—52, str. 3.

prvotni zamisli osnovana na enotnem društvu s podružnicami v vseh centrih emigracije, vendar do tega ni prišlo iz razlogov, »ki so bili zunaj moči emigracije.« »Zveza« je tako nastala iz povsem avtonomnih društev s svojo tradicijo in že utečenim delovanjem. »Zveza« je omejila njihovo samostojnost, vendar naj bi bila njena ugled in moč neprimerno večja kot pri posameznih društvih, koristi od take »Zveze« pa neprimerno večje od žrtev samostojnosti, ki so jih utrpela posamezna društva, ki so stopila vanjo.

III.

Kot posledica ustanovitve »Zveze« se je časopis »Istra«, ³¹ ki ga je izdal Ernest Radetić spremenil v njeno glasilo. Tako glasilo je bilo nujno, da bi mogla »Zveza« bolje izvajati svoje zastavljene naloge, propagirati cilje in uresničevati tudi tisti del programa, ki je bil poverjen propagandnemu odseku.

Predstavniki »Zveze« so se začeli pogajati s konzorcijem lista, pogovori so se zaključili na seji konzorcija 30. novembra. Sklenili so razširiti konzorcij lista, tako da sta prišla zraven dva predstavnika »Zveze«. Za tem je bila istega dne plenarna seja razširjenega konzorcija, ki sta se je kot predstavnika »Zveze« udeležila Čok in dr. Lavo Čermelj. List naj bi stal na stališču jugoslovanskega edinstva, ne bi se smel spuščati v nobeno polemiko, ki bi nastala med emigranti, slediti bi moral navodilom »Zveze«. »Istra« je začela s podnaslovom »glasilo Zveze jugoslovanskih emigrantov iz Julijske krajine« izhajati 1. januarja 1932.

V listu so zdaj začeli objavljati tudi članke v slovenščini, česar prej ni bilo. Z letom 1932 je začela »Istra« izhajati vsak petek, povečal se je format in število strani. Na čelu konzorcija je ostal še naprej dr. Fran Brnčić, namesto Radetića pa je postal njegov urednik Ive Mihovilović, nekdanji urednik »Istarske reči« in sodelavec »Novosti« ter član publicističnega odseka »Zveze«. ³² Prejšnji urednik Radetić s tem ni bil zadovoljen, počutil se je odrinjenega, posebno še, ker je smatral »Istro« za svojega »otroka«. ³³ Posledice zamenjave urednika so zelo vidne pri vsebini lista. Šlo je za kvalitetni premik naprej.

List je skušal novi položaj glasila »Zveze« izkoristiti za povečanje števila svojih naročnikov, saj se je ves čas svojega izhajanja ubadal s finančnimi problemi. Število naročnikov, ki naj bi redno plačevali članarino, bi se moralo povečati za najmanj 2000. Naročnina na »Istro« naj bi bila po besedah uredništva tega lista vprašanje emigrantske zvesti, kartoteka naročnikov pa »seizmograf, ki bi meril vitalnost, iskrenost partiotizma, zvest in politično raven emigracije«. ³⁴

Za delovanje »Zveze« do beograjskega kongresa je po eni strani značilno poudarjanje njenih nalog, po drugi pa naglašanje nekaterih najbolj perečih problemov emigrantov iz Julijske krajine.

Po Čokovih besedah ³⁵ je bila prva naloga »Zveze« združiti vse tiste emigrante, ki se v domačem kraju niso sramovali svojega porekla, »v čvrsto falango proti fašizmu«. Po »Jadranskem zboru« iz leta 1920 in »Orjemu« je »Zveza« tretji primer takega povezovanja.

³¹ E. Radetić: Istra . . . str. 243—245.

³² »Istra«, 1931, št. 23, str. 1—2.

³³ Intervju z Bertom Rejcem 10. 8. 1976.

³⁴ »Istra«, 1931, št. 24, str. 2

³⁵ Govor mladinski sekciji društva »Istra« v Zagrebu, »Istra«, 1932, št. 17, str. 3.

Druga naloga »Zveze« je socialno delovanje, še zlasti skrb za zaposlevanje novih emigrantov, pri čemer bi morale jugoslovanske oblasti priznati, »da je emigracija istega lesa in iste krvi z narodom v Jugoslaviji«.

Tretja važna dejavnost »Zveze« je propaganda. Jugoslovansko in svetovno javnost je treba seznaniti z vprašanji Slovencev in Hrvatov v Julijski krajini in z načini »kako v centru Evrope na najbrutalnejši in najperfidnejši način sistematsko uničujejo narod, ki ima še koliko pravic, da živi na lastni zemlji.«

»Zveza« si je prizadevala za uvedbo legitimacij za emigrante, kar bi bilo poleg olajšanega iskanja dela koristno tudi z zbiranje statističnih podatkov. Problem brezposelnosti so skušali reševati tudi s kolonizacijo emigrantov iz Julijske krajine. Ko je govoril o tovrstni naselbini v Bistrenici ob Vardarju v »južni Srbiji«, je Čok svaril zainteresirane, naj se ne spuščajo v taka podjetja, dokler si ne zagotovijo moralne in materialne pomoči oblasti.

Da je bila »Zveza« zelo zavzeta za reševanje socialnih vprašanj, nam lepo kaže primer zagrebškega društva »Istre«.³⁶ Člani tega društva so skušali doseči, da emigrantov iz Julijske krajine ne bi obravnavali enako kot tujcev druge narodnosti in drugega državljanstva. Predlagali so, naj bi ti emigranti v Zagrebu dobili dovolilnice za zaposlovanje na osnovi potrdil društva »Istre« in »Jugoslovanske Matice«.

Pobuda »Istre« je obrodila določene sadove, saj so v Zagrebu kasneje podeljevali dovoljenja za bivanje in zaposlovanje na podlagi potrdil o »nacionalni ispravnosti«, ki so jih izdajale emigrantske organizacije in »Jugoslovanska Matica«.³⁷

Ob prizadevanjih, da bi v primerjavi z drugimi tujci emigrante iz Julijske krajine obravnavali bolj naklonjeno, ne glede na to, ali so jugoslovanski državljanji ali ne, velja omeniti, da si je »Zveza« prizadevala omejiti emigriranje iz Julijske krajine, za jugoslovansko državljanstvo pa naj bi zaprosili le tisti emigranti, pri katerih je to res nujno (državni uradniki, učitelji in podobni).

Prerez problematike, s katero se je v tem času ukvarjala »Zveza«, nam nudi sestanek njenega direktorija 10. aprila 1932 v Zagrebu.³⁸ Preko zime je bil v tem času gospodarske krize posebno pereč socialni položaj emigrantov, še zlasti brezposelnih med njimi. Akcijo za pomoč tem beguncem je vodil Čok s pomočjo svojih zvez.

Glede političnih prilik so na tem sestanku ugotovili, da je čutiti prisilno omejevanje delovanja emigracije. Opazno je bilo prizadevanje navezati stike z antifašističnimi organizacijami, tako italijanskimi kot tudi z »jugoslovansko emigracijo« v Južni Ameriki. Z italijanskimi antifašisti naj bi sklenili borbeni in politični pakt.³⁹ Sprožili so tudi zamisel, naj bi tudi tiste emigrante iz Julijske krajine, ki ne živijo v Jugoslaviji, zajeli v skupni, enotni organizaciji.⁴⁰ Te zamisli niso uresničili.

Direktorij je glede političnih razmer v Jugoslaviji razglasil najstrožjo nevtralnost emigrantskih organizacij — »nadstrankarstvo«, vsem članom

³⁶ »Istra«, 1932, št. 12, str. 5.

³⁷ Koledarček »Emigrant« 1933.

³⁸ »Istra«, 1932, št. 19, str. 3.

³⁹ Glavne italijanske protifašistične organizacije so imele sedež v Franciji. »Concentrazione antifascista« je združevala socialiste, socialne demokrate, republikance in liberalce, komunisti pa se ji niso pridružili. Vodil jo je Filippo Turatti. Leta 1932 se je iz nje izločila »Giustizia e Libertà«.

⁴⁰ Morda je sled take širše zamisli »Zveze« tudi navajanje »Kluba koroških Slovencev« v seznamu emigrantskih društev v koledarčku »Emigrant« 1933. Kasneje se to društvo več ne pojavlja v seznamih.

»Zveze« kot posameznikom pa je dopuščena popolna svoboda političnega delovanja.

Pozitivno so ocenili pisanje »Istre« kot »Zveznega« glasila, pripombe so imeli le na slovenski del prispevkov, ki je bil zlasti pomanjkljiv glede poročanja o prilikah v slovenskem delu Julijske krajine. Naglasili so, da je list potreben »našemu narodu v Julijski krajini, neprijeten ter škodljiv fašizmu.«

»Zaradi obstoječih mednarodnih prilik« »Zveza« ni mogla uresničiti zanimive zamisli, da bi na beograjski kongres povabili predstavnike tirolskih Nemcev, Grkov z Dodekaneza in drugih narodnostnih manjšin v Italiji.

Posamezni odseki niso mogli delovati zato, ker so v njih izbrali emigrante, ki so stanovali v različnih krajih Jugoslavije. Na naslednjih kongresih so nato volili člane posameznih odsekov po pravilu iz istega kraja.

Za dejavnost emigrantskih društev so bila značilna tudi srečanja, ki so jih prirejali v posameznih krajih. Društvo »Orjem« iz Laškega je tako srečanje organiziralo 7. avgusta 1932.⁴¹ Maši je sledilo zborovanje v zdraviliškem domu. Omeniti velja Čokov govor, v katerem ne obsoja Italijanov kot celote in naglašá italijanski odpor fašizmu. Govoril je o milijonih protifašistov, ki se zbirajo v tujini, drugi »milijoni pa so se zarili v rove v lastni, domači zemlji, da se dvignejo nekoč v borbi proti svojim bircem in valptom, da zatrejo gada na lastnih prsih, da izženejo črno golazen s svoje omadeževane zemlje«.

IV.

Prvi redni kongres »Zveze« je bil 11. septembra 1932 v prostorih Stare skupščine v »Ulici kraljice Natalije« v Beogradu. Delegati so prihajali na kongres 10. in 11. septembra brez vsakih zunanjih manifestacij. Le emigrantje iz Novega Sada naj bi prinesli s seboj »nekoliko veselejšo in bučnejšo noto«.⁴²

Omeniti velja, da je bil dnevni red kongresa objavljen že pred njim in sicer v smislu 11. člena »Zveznega« pravilnika. Prav tako so na podlagi 9. člena pozvali društva, naj najkasneje do 28. avgusta sporoče predsedniku »Zveze« svoje predloge, o katerih naj bi razpravljali na kongresu. Obenem pa morajo predložiti še 22 prepisov predloga, ki jih bo predsednik poslal včlanjenim društvom najkasneje do začetka kongresa.

Ponovno so navedli 5. člen pravil o tem, koliko delegatov morejo poslati posamezna društva. Posamezni delegat more združiti največ štiri mandate, dokazati pa jih mora s pravnomočnimi poblastili društev, ki jih zastopa in ni nujno, da je njihov član. Pri tem je šlo verjetno predvsem za »stabilizacijski« ukrep. Podobno si je »Zveza« prizadevala, da bi dobila za udeležence kongresa vsaj polovično, če že ne četrtinsko ceno prevoza z železnico. K udeležbi so pozivali poleg delegatov še čimveč drugih emigrantov, kar naj bi dalo kongresu močnejši poudarek. »Zveza« se je pobrigala tudi za ogled Beograda in »skupno cenejše kosilo.«

Kongres se je začel nekaj pred deseto uro, počastili so spomin primorskih žrtev, poslali pozdravni telegram kralju, senatorjema Dinku Trinajstiću in Gustavu Gregorinu ter poslancu Vjekoslavju Spinčiću.

V uvodnem govoru je dr. Čok naglasil, da je »Zveza« v prvem letu opravičila svoj obstoj. Vplivala je na nastanek še desetih novih emigrantskih

⁴¹ »Istra«, 1932, št. 32—33, str. 7.

⁴² »Istra«, 1932, št. 38, str. 3.

organizacij, v druge pa naj bi po njeni zaslugi prišel nov duh borbe in dela. V poslovanju vodstva je bilo opaziti določene hibe, ki so bile posledica preneglega in poskusnega dela pripravljalnega kongresa. To se je pokazalo zlasti pri delovanju odsekov.

Delo emigrantskih organizacij so ovirale težke posledice gospodarske krize, ki so oteževale življenje zlasti brezposelnim emigrantom. Kriza je še poostrila nerazumevanje, ki ga kažejo vladni krogi glede emigrantov iz Julijske krajine. Emigracija bi bila zadovoljna, če bi jo podpirali vsaj toliko, kot podpirajo druge nejugoslovanske emigrante v Jugoslaviji. Vendar pa emigracija noče »dvigati žalnih pritožb, ampak v trdni disciplini delati za rešitev problema Julijske krajine in s tem tudi v korist jugoslovanskih interesov.«

Član direktorija Saša Štrekelj je v svoji analizi ugotovil, da se je kljub nerazveseljivemu gospodarskemu stanju emigracija politično precej razmahnila in je trdno odločena odgovoriti na vsako gonjo in izpad fašističnega tiska in organizacij. Emigracija naj bi se dobro zavedala, da je v časih stiske in kriz le v breme domačemu prebivalstvu, zlasti v gosto naseljenih krajih Sloveije, čeprav je sama najhujša žrtev stanja, ki ga je fašizem ustvaril ob meji. Ponovno naglašša stališče »Zveze«, da se emigrantske organizacije in emigranti kot taki nimajo mešati v notranje politične spore raznih političnih struj v Jugoslaviji glede notranje ureditve države.

Kar se tiče položaja emigrantov-delavcev, je bilo njihovo stanje brezupno zlasti v zimskem času. V Julijski krajini jih je zaradi nedovoljenega prekoračenja meje čakal zapor, v Jugoslaviji pa zima in brezposelnost. Nekateri so se zato vrnili nazaj, nekateri pa se še bodo. Ko obravnava stanje kmetov, ugotavlja, da je italijanska davčna politika popolnoma upropastila kmeta v Julijski krajini, zato se ta v Jugoslaviji ne more kolonizirati na lastno pest, ampak je treba take kmete naseljevati združeno, v strnjene lastne kolonije ob pomoči vladnih organov.

Dr. Čok je poročal o stanju »jugoslovanske manjšine« v Italiji. Naglasil je poslabšanje položaja, napade fašizma na slovenski liturgični jezik, na duhovščino, opozoril na procese posebnega sodišča, na davčno izžemanje in brezposelnost, na razlaščanje posesti slovenskega in hrvaškega kmeta.

Posebej je podčrtal, kako važno se je zdelo vodstvu »Zveze« vzpostaviti in ohraniti stike z jugoslovanskimi centralnimi oblastmi, ki so jim zagotavljali strogo legalnost delovanja emigrantskih organizacij in prikazovali njihove probleme. Kljub tej dobri poučenosti pa ni bilo kake prave koristi za emigracijo. Vzrok naj bi bila splošna gospodarska kriza, ki naj bi preprečila vsako pomoč emigraciji. Vodstvo je v okvirih svojih možnosti vzdrževalo stike s posameznimi emigrantskimi organizacijami. Zaradi skromnih finančnih sredstev ni bilo mogoče opravljati organizacijsko-propagandnega dela po vsej državi. Še največ je opravil »Zvezin« predsednik s svojimi obiski. Čok je prav tako povedal, da je »Zveza« vzdrževala pismene stike z rojaki-emigranti in se zanimala za njihovo usodo, prav tako pa da niso zane-marili nobenega stika in sodelovanja s silami, ki se v inozemstvu bore proti fašizmu. Posebno prijateljski naj bi bili stiki z raznimi antifašističnimi skupinami v Franciji.

Obstajal je tudi problem številnih prošenj na vodstvo »Zveze« za intervencije pri centralnih uradih v Beogradu. Zlasti v zimskih mesecih je bilo teh prošenj zelo veliko. Težko bi bilo vse zadovoljiti, ker so ugodni odgovori na take prošnje zaradi težkih prilik vse redkejši. Čok je naglasil, da je bilo veliko dela tudi s kolonizacijskim vprašanjem, dejavnost »Zveze«

pa je zelo ohromilo pomanjkanje sredstev. Zato ni deloval publicistični odsek, ustaviti pa so morali tudi priprave za delovanje statističnega odseka.

»Zvezin« podpredsednik dr. Ražem je analiziral delovanje posameznih organizacij, ki so včlanjene v »Zvezo«. Poudaril je, da bi morala društva naslednje leto podati preciznejšo, s statističnimi podatki podprto sliko o svojem delovanju, tako da bi bilo mogoče točneje izmeriti ves napor društev.

Navedel je društva, včlanjena v »Zvezo« in pri večini tudi število njihovih članov. Tista društva, pri katerih tega števila ni, so nastala in se pridružila »Zvezi« šele neposredno pred kongresom. Šlo je za naslednja društva: iz Ljubljane »Soča« — matica — 612 članov, Delavsko prosvetno društvo »Tabor« — 528, »Klub Primork« — 200, »Klub jugoslovanskih primorskih akademikov« — 60, Mladinska podružnica »Soča« — 202, Prosvetno in izobraževalno društvo »Zora«, Spodnja šiška — 54, Prosvetno in podporno društvo »Edinost«, škofja Loka — 45, Primorsko društvo »Zarja«, Kranj — 149, »Soča«, podružnica Jesenice — 98, »Tabor«, Kamnik, »Soča«, podružnica Novo mesto — 150, »Orjem«, Kočevje — 85, »Orjem«, Trbovlje — 50, Prosvetno in podporno društvo »Nanos«, Maribor — 300, Pevsko društvo »Jadran«, Maribor — 214, »Soča«, Dolnja Lendava, »Soča«, podružnica Celje — 200, »Orjem«, Laško — 23, Udruženje emigranata Jugoslavena iz Julijske krajine »Istra«, Zagreb — 1050, »Akcioni odbor za kolonizacijo seljaka emigranata iz Istre, Trsta, Goričke«, Zagreb, Istarski akademski klub, Zagreb — 62, »Istra«, Slavonski Brod — 110, »Istra«, Osijek, »Udruženje Istra—Trst—Gorica«, Beograd — 154, »Istra«, Novi Sad — 70, »Istra—Trst—Gorica«, Subotica, »Udruženje Istra—Trst—Gorica«, Skopje — 56, Agrarna zajednica v Bistrenici v Makedoniji.

V primerjavi s popisom društev, ki so se leto prej včlanila v Zvezo vidimo, da ni več govora o »Odborih za begunce«, kot tudi še nekaterih društvih (»Soči« iz Bohinjske Bistrice in »Učki« iz Splita). V 22 društvih, pri katerih je navedeno število članov, jih je 4281, sicer pa jih cenijo na nad 5000. Skupaj z družinskimi člani naj bi torej Zveza zajela 15 do 20.000 emigrantov od skupnega števila 70.000 iz Julijske krajine, ki so pribežali v Jugoslavijo.

Dr. Ražem je analiziral delovanje posameznih društev v »Zvezi«. Emigrantska društva naj bi se razvijala dosti intenzivnejše in resnejše kot običajna društvo v Jugoslaviji. Izginiti pa morajo nekatere hibe, kot so na primer spori osebnega značaja, do katerih je prišlo v Ljubljani, Zagrebu in Kranju. Iz samega poročila ni razvidno, ali je šlo za že omenjene spore med »staro« in »mlado strujo« (tako v Ljubljani med »Sočo« in »Taborom«) ali za osebne spore.

Mohorovičić je ožigosal nekatere emigrante, ki so na udobnih, celo premožnih pozicijah, pa ne sodelujejo pri delu v organizaciji in nič ne prispevajo. Gre za tiste emigrante prvih valov, ki so se povsem asimilirali v novem okolju in se izogibali vsakih emigrantskih manifestacij.

Po odmoru za kosilo je kongres v duhu 9. člena statuta o predlogih društev sprejel podobne predloge »Istre« iz Zagreba, »Tabora« iz Ljubljane in »Orjema« iz Trbovelj o spremembi statuta. Tako je bil novi 12. člen naslednji: Direktorij je sestavljen iz predsednika, prvega in drugega podpredsednika, tajnika in blagajnika, ki jih izbere kongres poimensko izmed »Zvezinih« združenj, iz treh članov direktorija, ki jih kongres izbere poimensko izmed članov združenj ter iz načelnikov petih odsekov. Direktorij je sklepčen, če je prisotnih vsaj sedem članov.

Člen 14.: Predsednik, tajnik in blagajnik »Zveze« tvorijo eksekutivo, ki izvaja zaključke kongresa in direktorija.

Člen 15.: Kongres izbira na rednem letnem zasedanju izmed članov včlanjenih združenj sodelavce za posamezne odseke za razne veje svoje dejavnosti, posebno socialni, statistični, publicistični, gospodarski in organizacijsko-propagandni odsek. Vsak odsek je sestavljen iz najmanj treh članov.

Člen 17.: Organizacijsko-propagandni odsek daje pobude za predavanja, prireditve in na splošno za pospeševanje dela v društvih in osnovanje novih organizacij, vzdrževanje zvez med organizacijami.

V vodstvo »Zveze« so z malimi spremembami izvolili ljudi, ki jih je predlagal volilni odbor. Novo vodstvo so sestavljali: predsednik dr. Čok, prvi podpredsednik dr. Ivo Ražem, drugi podpredsednik dr. Boris Furlan, tajnik Ivo Bolonič, blagajnik Ivo Trinastič. Člani direktorija: dr. Vjekoslav Gortan, Josip Mohorovičič, Lado Božič. Organizacijsko-propagandni odsek, sedež Ljubljana: Štrekelj, Figar, dr. Čermelj. Gospodarski odsek, sedež Zagreb: dr. Zuglia, Sironić, Semelić, Marčec, Buić. Socialno-podporni odsek, sedež Ljubljana: Klavora, Vilhar, Žiberna. Publicistični odsek, sedež Zagreb: Rojnić, Zuccon, Šepić. Statistični odsek, sedež Novi Sad: dr. Predan, Juričić, Jurčina. Nadzorni odbor: Stari, Luznik, dr. Joakim Ražem.

Kot vidimo, so se hoteli izogniti težavam pri sklicu posameznih odsekov s tem, da so jim določili sedeže in praviloma volili vanje sodelavce iz kraja sedeža. Volitve same naj bi potekale v miru »in ne na tak način, kot je v teh težkih časih navada na raznih kongresih«. Le člani Ljubljanske »Soče« naj bi bil užaljeni, ker ni bil izvoljen njihov kandidat, kar so tolmačili kot nezaupnico njegovi osebi in so zapustili kongres, čeprav so jim zagotavljali, da uživa njihov kandidat zaupanje emigracije, da pa zaradi prezaposlenosti ne bi mogel tako zastopati svojega društva in emigracije v direktoriju, kot to nalaga težki položaj emigrantov.

Iz samega poročila s kongresa ni razvidno, za koga gre. Na podlagi pisanja v »Slovenec« o kongresu se je oglasil izvoljeni drugi podpredsednik dr. Boris Furlan in iz njegovega pisma zvemo, da je bil kandidat »Soče« njen predsednik in ljubljanski župan dr. Dinko Puc, veljak »stare« struje. Prav tako je iz pisma očitno, da so Furlana izvolili »v odsotnosti«.⁴³

Po volitvah je novi direktorij podal smernice za delo do naslednjega kongresa. Kot prvo je postavil zahtevo po popolnem izenačenju delavca-emigranta z domačimi jugoslovanskimi delavci pri socialni zakonodaji in zaposlitvi ter poglobitev karitativne akcije v emigrantskih društvih.

Zahteval je poenotenje kolonizacijskih gibanj, ki naj bi jih nadzorovala »Zveza«. Ta naj podpira vse težnje emigrantskih kolonij pri centralnih oblasteh, dokler te kolonije ne postanejo dovolj trdne. Ojačati je treba organizacijsko-propagandno delo in pritegniti vse emigrante v emigrantsko gibanje, prav tako pa okrepiti emigrantsko glasilo »Istra«.

Glede zunanje-političnega delovanja je treba okrepiti emigrantsko zunanjo politiko, napadati fašizem in tesneje sodelovati z njegovimi nasprotniki. Ohraniti je treba miselno sorodno politično nadziranje med emigranti v Jugoslaviji in narodom v Julijski krajini. V enotno gibanje je treba vključiti vse drobce emigracije, raztresene po drugih državah.

Čok in Sironić sta podala poročilo o kolonizacijskih akcijah, delegati pa so pozdravili sklep, naj bi vse take akcije vodili sporazumno ob medse-

⁴³ »Ponedeljski Slovenec«, Ljubljana, 1932, št. 37 (12. september). Kot edini vidni slovenski list poroča o zborovanju »osrednje organizacije Primorcev« in razglaša misel kongresa, naj se emigranti ne mešajo v notranje jugoslovanske politične razmere.

bojni pomoči in podpiranju. Čok je govoril tudi o odnosih do lista »Istre«. Vsa emigracija, vodstvo in posamezna društva so premalo storili za ta list. Obljubil je moralno in materialno podporo, tudi z nabiranjem naročnikov in oglasov. List piše povsem v duhu »Zveze«, zato se morajo njeno vodstvo in društva zanj potruditi, ga okrepiti in povzdigniti.

Kongres je sklenil, da bo bodoči kongres v Ljubljani. Veliko predlogov društev niso mogli obravnavati, predali so jih v presojo direktoriju, ker so bili take narave, da jih ni bilo treba sprejeti s sklepi kongresa.

Po končanem kongresu so se pojavile težave. Tako je »Zvezino« vodstvo pozvalo vse, ki so jih na kongresu izbrali v direktorij, nadzorni odbor ali kak odsek, pa niso bili prisotni, naj takoj sporoče predsedniku »Zveze«, ali sprejmejo izvolitev. Nadzornemu odboru in posameznim odsekom je bilo naročeno, naj se v osmih dneh konstituirajo in javijo rezultat predsedniku »Zveze«. Ker so v duhu spremenjenih pravil načelniki posameznih oddelkov člani direktorija, bo predsednik »Zveze« sklical sestanek direktorija šele potem, ko mu bodo odseki javili, kako so se konstituirali.⁴⁴

Poziv članom »Zveze«, ki so bili izvoljeni na kongresu, na katerem niso bili prisotni, je posledica pisma dr. Borisa Furlana, odvetnika in privatnega docenta iz Ljubljane, ki se je odpovedal mestu drugega podpredsednika. Navaja, da je za izvolitev izvedel iz »Slovenca«, prav tako za incident s člani »Soče«. Dalje piše, da ni imel pojma, da pride v poštev za mesto podpredsednika in da ga ni nihče vprašal, ali je to mesto pripravljen sprejeti. Če bi vedel, da je njegova kandidatura postavljena proti kandidaturi dr. Puca, bi sam svetoval, naj se odločijo za Puca, ki po svojem položaju, zvezah in dotedanem delovanju brez premisleka zasluži prednost. Furlan piše, da se je znašel v neprijetnem položaju, ker je videti, kot da se je potegoval za kandidaturo. Glede na vse to ne sprejme izvolitve in prosi, naj napako popravijo.⁴⁵

Ob tem navaja »Zvezino« vodstvo, da je bil na zadnjem kongresu soglasno sprejet sklep, da sme direktorij, prav tako pa tudi nadzorni odbor in odseki na izpraznjeno mesto v teh organih kooptirati novega člana. To kaže, kako je »Zveza« rešila nastali problem, čeprav ob tej priložnosti ne omenja, koga so kooptirali v direktorij namesto Furlana.

Če potegnemo črto pod beograjski kongres, moramo naglasiti, da se niso ob njem odvijale nobene zunanje manifestacije. Še vedno se kaže zamisel, da bi v organizacijo zajeli tudi emigrante izven jugoslovanskih meja, prav tako so naglašeni glavni emigrantski problemi, v prvi vrsti socialni, ki so ga zaostriili nerazumevanje državnih oblasti in domačega prebivalstva, kot tudi gospodarska kriza. »Zveza« naj bi te težave skušala reševati predvsem z osebnimi intervencijami njenih predstavnikov, še posebej Čoka. Te intervencije so predstavljale glavno delo »Zveze«, njihova uspešnost pa je naglo padala. Pojavila se je praksa, da je vsako emigrantsko društvo reševalo vprašanja v svojem krogu, »Zveza« pa za emigrante, ki so prebivali v Beogradu in pri lažjih zadevah, npr. pridobitvi jugoslovanskega državljanstva.⁴⁶ Pri reševanju vprašanj narodnosti in zaposlitve so predvsem pomagali nekateri uradniki v ministrstvih.⁴⁷

⁴⁴ »Istra«, 1932 m, št. 39, str. 3—4.

⁴⁵ Berto Rejec je sodil (intervju 10. 8. 1976), da Furlan, ki je bil sicer tesno povezan z dr. Vilfanom, po svojem značaju ni bil posebno vnet za drobno emigrantsko delo.

⁴⁶ Intervju z Bertom Rejcem 10. 8. 1976.

⁴⁷ Taka sta bila npr. načelnik v ministrstvu za socialno skrbstvo dr. Mario Krmptić, ki v »Zvezini« sicer ni deloval in Tone Batagelj, primorski emigrant, ki je bil dalj časa obmejni komisar na Jesenicah. Glej L. Cermelj: Med prvimi ... str. 45.

V.

Prvi ukrep novega vodstva »Zveze« je bil namenjen omejitvi prošenj za intervencije. Vodstvo je 20. septembra 1932 nasloвило na vsa emigrantska društva okrožnico, v kateri se sklicuje na beograjski kongres. Tam je bilo govora o poplavi prošenj osebnega značaja na zvezno pisarno. Ta naj bi posredovala pri ministrstvih in drugih osrednjih uradih v Beogradu. Prošnje za namestitev, premestitev, nakazilo, priznanje let in podobno v razmerah gospodarske krize le redko ugodno rešijo. Nič naj ne bi pomagale niti intervencije političnih osebnosti, narodnih predstavnikov ali predstavnikov »Zveze«. ⁴⁸

Za »Zvezo« je neprijetno, ker more v osebnih zadevah ustreči le redkim prosilcem, v njeni pisarni pa se kopiči vedno več vlog, za katere je potrebno veliko truda in časa, ne da bi mogli upati na kak uspeh.

Kongres je soglasno odobril sklep »Zveze« direktorija naj prošnje pošiljajo le preko emigrantskih društev, ta pa naj pretehtajo njihovo umestnost in potrebo posameznih intervencij v splošno korist emigracije. Kdor ni član emigrantskih društev ali v njih aktivno ne sodeluje, nima pravice obremenjevati posameznih organov z delom za njegovo lastno korist. Pisarna »Zveze« bo v bodoče reševala le prošnje splošnega značaja, v izjemnih primerih pa tudi zadeve tistih emigrantov, ki so se v Julijski krajini izkazali zelo zaslužne za »narodno stvar« ali ki aktivno delujejo za reševanje emigrantskih problemov. Emigrantje naj bi se v bodoče obračali na svoja društva, ki bi pretehtala umestnost njihovih prošenj.

Med emigranti je v določeni meri odmevala napovedana amnestija v Italiji ob desetletnici fašističnega režima. O tem priča dejstvo, da je o njej razpravljalo tudi vodstvo »Zveze«. To je opozorilo na nasilni značaj fašizma in ugotovilo, da si ta režim ne upa razglasiti popolne amnestije. ⁴⁹

Amnestije bodo po mnenju »Zveze« deležni le ozki krogi emigrantov, ki so zagrešili prestopke, kot so petje slovenskih pesmi ter nedovoljeno prekorachenje meje zaradi iskanja zaposlitve.

Emigrantje naj bi se vrnili domov le, če so glede brezposelnosti v skrajni stiski ali če jih kličejo domov neodložljivi gospodarski opravki ali družinske prilike, nikakor pa naj se ne vračajo oni, ki so že imeli neprilike s fašističnimi oblastmi, ali ki imajo kakršnokoli možnost življenja v Jugoslaviji. »Zveza« naglašá svoje stališče, naj prebivalstvo Julijske krajine po možnosti vztraja na domači zemlji, nobenemu emigrantu pa ne priporoča vrnitve.

Mnogi emigrantje, pa tudi nekatera njihova društva, so se tako vživeli v jugoslovanske prilike, da je pri njih izginila povezava z Julijsko krajino. Čok je naglasil, da je naloga »Zveze« prav oživljanje in poglobljanje te povezanosti. ⁵⁰ Glavni in največji namen »Zveze« pa je doseči in zagotoviti svoboden razvoj »naroda iz Julijske krajine«. Pritegniti je treba vse emigrante, pa tudi vse Jugoslovane, svetu pa pokazati vse nasilje fašističnega režima nad Slovenci in Hrvati v Julijski krajini, ne samo zato, da bi mu vrnili pravice, ki mu gredo »po Božjem in človeškem pravu, ampak predvsem zato, da dokažemo, da so novi gospodarji našega naroda v Julijski krajini izgubili zaradi svojega postopanja z njim vso moralno pravico, da nad njim gospodarijo.«

⁴⁸ »Istra«, 1932, št. 40, str. 4.

⁴⁹ »Istra«, 1932, št. 44, str. 5.

⁵⁰ »Istra«, 1932, št. 51–52, str. 3.

Vsakemu, ki pregleduje emigrantsko glasilo »Istro«, padejo v oči zelo natančni in podrobni podatki o razmerah v Julijski krajini. Iz obračuna tega lista je vsaj delno razvidno, kako so prihajali do njih.⁵¹ Zahvaljujejo se namreč anonimnim sodelavcem, ki pošiljajo vesti iz Julijske krajine. Gre seveda za tamkajšnje prebivalce. Te vesti so sprejemali v poduredništvu v Ljubljani. Pri tem pretoku informacij v eno ter ilegalnega tiska v drugo smer na relaciji Jugoslavija—Italija so igrali odločilno vlogo tajni kanali organizacije TIGR ter ljubljansko poduredništvo »Istre« (člani »Mlade Soče«, po njenem razpustu pa tisti člani tega društva, ki jih niso zaprli zaradi komunističnega delovanja, npr. Jožko Žiberna). Uporabljali so tudi vesti iz italijanskih protifašističnih časopisov, ki so izhajali v Franciji. Te so v Jugoslaviji sicer plenili, toda emigrantom naklonjeni policijski uradniki so jih posredovali dr. Čermelju.⁵² Pri teh informacijah padejo posebej v oči natančni podatki o italijanskih utrjevalnih delih ob meji, ki jih je »Istra« redno objavljala v rubriki »Italija pripravlja vojno«. Sklepati moremo, da so jugoslovanske vojaške oblasti od informatorjev v Julijski krajini dobivale še natančnejše podatke vojaškega značaja.

Večina članstva »Zveze« ni vedela za stike s TIGR-om, saj so bila društva odprta in so se vanje vrinjali fašistični agentje in ovaduhi. Te stike je neodvisno od »Zveze« vzdrževal Berto Rejec (v »Zvezi« je deloval pod psevdonimom Anton Mladen), o nekaterih njegovih akcijah pa ni bil obveščen niti Čok.

Kot smo že omenili, so se emigrantski problemi odražali na sestankih »Zvezinega« direktorija. Ta se je prvič po beograjskem kongresu sestal 17. in 18. decembra 1932 v Beogradu.⁵³ Sklic direktorija je zavleklo dejstvo, na precej članov odsekov, pa tudi direktorija, ni sprejelo svojih funkcij in so morali pritegniti nove. Z izjemo Furlana ni razvidno, kdo je zavrnil izvolitev.

V Ljubljani so se pojavila trenja med emigrantskimi društvi, po vsej verjetnosti med »Sočo« in »Taborom«. To je zavrnilo delovanje tako organizacijsko-propagandnega kot socialnega odseka »Zveze«. Direktorij je sklenil, da bo v januarju izvedel anketo o meddruštvenih odnosih v Ljubljani. Čok in še en nepristranski emigrant iz Zagreba naj bi posamič sklicala vse odbore emigrantskih društev in prizadete posameznike ter na osnovi tega določila način sožitja med njimi.

Direktorij je obravnaval predloge emigrantskih društev, ki mu jih je beograjski kongres prepustil v reševanje. Sprejeli so predlog emigrantov iz Novega Sada, naj emigrantska društva na vsake tri mesece pošiljajo »Zvezi« kratke statistične podatke o svojem delovanju. Sprejel je tudi predlog »Omladinskega sveta«, naj v »Istri« objavijo pismeno anketo o smernicah glede političnih, socialnih, gospodarskih in kulturnih nazorov, ki naj bi jim sledila vsa emigracija. Direktorij je »zaenkrate« zavrnil predlog »Omladinskega sveta« glede ustanovitve emigrantskih podzvez, ker bi bilo to prekomplicirano in je premalo za delo pripravljenih emigrantov.

Govora je bilo tudi o predlogu, da bi ustanovili emigrantski kreditni zavod, ki pa ga niso mogli nikoli ustanoviti, ker je zanj primanjkovalo potrebnega kapitala. Z javnim ukorom in šestmesečno prepovedjo vsakega delovanja v »Zvezi« so kaznovali bivšega predsednika emigrantskega društva »Zarja« iz Kranja, ker se ni oziral na pismeni poziv »Zvezinega« pred-

⁵¹ »Istra«, 1932, št. 47, str. 7.

⁵² Intervju z dr. Čermeljem 6. 7. 1976.

⁵³ »Istra«, 1933, št. 1, str. 4—5.

sednika, naj sporov z drugimi emigranti ne prinaša na forume izven emigrantskih organizacij.

V zvezi s sprejetim predlogom »Omladinskega sveta« o anketi med emigracijo so v »Istri« objavili vprašanja, na katera naj bi emigranti odgovorili.⁵⁴ Šlo je za določitev političnih smernic emigracije, in sicer stališč do razmer v Jugoslaviji, načelnega stališča do fašizma kot družbene doktrine, emigrantskega naziranja o rešitvi manjšinskega vprašanja »našega naroda« v Julijski krajini in Julijske krajine kot take ter za program narodne in socialne obnove Julijske krajine po padcu fašističnega političnega sistema v Italiji in političnega stanja v Julijski krajini.

Drugi del vprašanj se je nanašal na reševanje socialnih problemov emigracije v Jugoslaviji, na poglede emigracije na kolonizacijo kmečkega elementa iz Julijske krajine v Jugoslaviji, zgodovinsko misijo emigracije Julijske krajine ter naloge emigrantskih društev, kulturna vprašanja in naloge emigracije ter njene propagandne naloge.

Pri anketi so mogli sodelovati tudi tisti emigranti, ki niso bili organizirani v emigrantskih društvih, vsi pa ne glede na politično orientacijo in svetovni nazor. »Zveza« bo prevzela jamstvo za nedotakljivost in anonimnost tistih, ki bi poslali odgovore na anketo. Tisti odgovori, ki bi jih v trenutnih prilikah mogli objaviti, bodo izšli v »Istri«, kongres pa naj bi z absolutno večino odločil, katere od rezultatov ankete bo uporabil za nadaljnje smernice delovanja »Zveze«. Anketa naj bi bila odprta do 31. maja 1933.

Vprašanja nosijo jasen pečat »mlade«, napredne struje v »Zvezi«. Vodstvo je zamisel sicer sprejelo, čeprav je v komentirju k vprašanju v »Istri« zapisalo, naj postopajo emigranti razumno glede na politične prilike v Jugoslaviji in naj nikar ne preHITEVAJO dogodkov, kot so to storile »neke manjše skupine in organizacije«. Verjetno so imeli v mislih »Mlado Sočo«.

V »Istri« ni najti sledov o objavljanju odgovorov na anketo, kot so obljubljali, prav tako pa iz poročil o kongresih ni razvidno, da bi iz nje izluščili kake smernice. Tako ni mogoče odgovoriti na vprašanje, kakšen je bil odmev na anketo, kakšno stališče je do odgovorov zavzelo vodstvo »Zveze« in v koliki meri so vplivali na njeno delovanje. Če je tovrstni material obstajal v arhivu »Zveze«, je bil skupaj z ostalim gradivom uničen. Možno je tudi, da je šlo za pobudo, ki ni imela posebnega odmeva, kot se je često dogajalo. Če je to gradivo obstojalo in če bi se ohranilo, potem bi po vsej verjetnosti dalo dragocen pregled idejnih in drugih tokov znotraj »Zveze«.

Tudi druga koristna pobuda — trimesečna poročila o delovanju emigrantskih društev po vsej verjetnosti ni posebej zaživela, o čemer pričajo pogosti pozivi »Zvezinega« vodstva emigrantskim društvom, naj pošiljajo ta poročila, kasneje pa tudi ti prenehajo.⁵⁵

Naslednje zasedanje direktorija »Zveze« je bilo 25. in 26. februarja v Zagrebu.⁵⁶ V začetku seje so za svojega člana kooptirali znanega javnega delavca iz Pulja Ivana Starija (ta je nekaj pred tem prišel v Jugoslavijo, potem ko je preстал italijansko konfinacijo), mogoče na mesto Furlana.

Direktorij je znova naglasil stališče, naj se emigrantje kot politično telo ne mešajo v notranjepolitične zadeve Jugoslavije in naj se ne naslanjajo na obstoječe ali bivše jugoslovanske politične grupacije. Čim višji položaj imajo v emigrantski organizaciji, tembolj previdni naj bodo.

⁵⁴ »Istra«, 1933, št. 7, str. 1.

⁵⁵ »Istra«, 1933, št. 7, str. 6.

⁵⁶ »Istra«, 1933, št. 9, str. 1.

Potem ko je Čok spet naglasil pomen svojih osebnih intervencij glede emigrantskih političnih in socialnih vprašanj, in to na »najvišje faktorje v državi«, je direktorij odobril predlog, da naj »Zvezino« vodstvo odobri vsako emigrantsko publikacijo v Jugoslaviji. Šlo je torej za neke vrste »imprimatur«.

Ker so jugoslovanske oblasti razpustile »Mlado Sočo« (in zaprle več članov tega društva) je nastalo vprašanje, kdo bo v bodoče vodil ljubljansko poduredništvo »Istre«. Direktorij je zato povabil vsa slovenska emigrantska društva, naj to poduredništvo podpro. Interveniral je tudi za zaprte člane »Mlade Soče« (ki jih označuje kot »bivše«), pomagal pa naj bi jim v toliko, kolikor se niso pregrešili proti veljavnim državnim zakonom. Sicer pa je direktorij naglasil, da je »Zvezino« vodstvo popolnoma nepristransko do vseh emigrantov, zlasti tistih, ki so včlanjeni v emigrantskih društvih.

Spore v posameznih emigrantskih centrih označuje direktorij kot »vrenje«, vanje pa načelno posega šele, ko le-to ovira reševanje splošnih emigrantskih problemov.

O posegu »Zvezinega« vodstva v razmere med ljubljanskimi društvi je na tem mestu rečeno le, da anketa še ni končana in da so ugotovili željo teh društev, da ustanovijo nek meddruštveni forum, katerega pristojnosti, delokroga in naziva še niso določili.

Čok je skušal v korist reševanja problemov Julijske krajine izrabiti mednarodni problem revizije meja, kot so nastale po I. svetovni vojni. Svoje poglede je nakazal najprej v članku v »Istri«, nato pa na velikem zborovanju v Beogradu.

V članku je orisal revizionistična prizadevanja Nemčije, Madžarske in Italije, ki predrzno zahteva jugoslovansko pokrajino Dalmacijo, v kateri sploh ni Italijanov.⁵⁷ Italijanski imperializem ima po njegovih besedah pogum, »da zahteva za sebe Korziko, Nico, Savojo itd. na temelju etnografskega principa, medtem ko drži v rokah Južno Tirolsko in Julijsko krajino in prav tako v diametralnem nasprotju s tem principom zahteva Dalmacijo«. Čok vidi upanje za Julijsko krajino v doslednem uveljavljanju revizionističnega načela, v pripojitvi k Jugoslaviji. Pri tem pa opozarja, da morajo emigrantje poskrbeti, da bo problem te pokrajine znan vsemu svetu. Do sedaj so v primerjavi z desetletno italijansko kampanjo za Dalmacijo storili zelo malo in Italija je tako mogla teren borbe z Jugoslavijo prenesti iz Julijske krajine v Dalmacijo.

Svoje misli je dalje razvijal na že omenjenem zborovanju v Beogradu.⁵⁸ Njegove besede so zelo odmevale, posebno ostro so nanje reagirali Italijani. Ta reakcija nam bo razumljivejša, če povemo, da je izjavil, da Julijska krajina politično sicer ne pripada Jugoslaviji, je pa po narodnosti in čustvovanju njenih prebivalcev jugoslovanska zemlja. »Jugoslovanski narod« ima sveto in neodtujljivo pravico do tega ozemlja. Jugoslovani morejo s pravično revizijo samo pridobiti, pravična meja Jugoslavije poteka po Soči, Jadranu in Gosposvetem polju. Države naj bi prostovoljno izročile tiste predele svojega ozemlja, ki ga naseljujejo pripadniki narodnostnih manjšin.

Do kongresa v Ljubljani je direktorij »Zveze« zasedal še dvakrat. Na seji 29. junija 1933 v Ljubljani,⁵⁹ ki so jo začeli s počastitvijo spomina umrlega

⁵⁷ »Istra«, 1933, št. 14—16, str. 2.

⁵⁸ »Istra«, 1933, št. 23, str. 4.

⁵⁹ »Istra«, 1933, št. 28, str. 4.

istrskega politika Vjekoslava Spinčića, so zaključili z anketo o stanju med-društvenih odnosov v Ljubljani, ne da bi ta rodila kake konkretne rezultate. Ponovno so opozorili na kritično finančno stanje lista »Istra«. Ugotovili so, da je sicer razširjeno praznovanje kar treh emigrantskih žalnih dni v sorazmerno kratkem času (6. september — streljanje Bazoviških žrtev, 17. oktober — streljanje Gortana ter 12. november — sklenitev Rapske pogodbe) preveč. Kot skupen žalni dan so določili 12. november, dan »iz katerega izvira vse zlo naše zemlje.«

Direktorij je nato prvič javno spregovoril o delovanju italijanskih ovaduhov in emigrantskih odpadnikov znotraj emigrantskih organizacij. Šlo je za zelo razvejano ovaduško mrežo, ki so jo razpletala italijanska konzularna predstavništva v Jugoslaviji in ki je prihajala tudi do zelo zaupnih informacij o dogajanjih znotraj »Zveze« in emigrantskih društev.⁶⁰ Direktorij je sklenil voditi seznam najvažnejših in najškodljivejših odpadnikov, podatke zanj pa naj javijo emigrantska društva. Direktorij bo vsak primer posebej proučil. Pobuda o tem seznamu je bila koristna in na mestu, do njene uresničitve pa po razpoložljivih podatkih ni prišlo.⁶¹

Naslednjo sejo direktorija, ki je bila napovedana za 5. julij v Ljubljani, so prestavili na 5. avgust in v Črnomelj, kjer je tamkajšnje emigrantsko društvo »Krn« pripravilo naslednji dan emigrantski tabor.⁶² Na seji so najprej sklenili, naj bi ožje emigrantsko vodstvo ob morebitnem sklepanju novih mednarodnih pogodb pazilo, da ne bi šli molče preko usode »naše manjšine v Italiji«. Seveda je tovrstno vplivanje »Zveze« na mednarodne pogodbe presegalo njene možnosti.

Pred bližnjim kongresom so naredili tudi obračun delovanja odsekov »Zveze«. Pohvalili so delovanje statističnega in organizacijsko-propagandnega odseka. Delovanje gospodarskega odseka je ovirala kriza v državi. Zaradi številnih kolonizacijskih problemov so predlagali, naj bi na naslednjem kongresu ustanovili poseben kolonizacijski odsek, kar se je tudi zgodilo. Delovanje socialnega odseka so ovirali odstopi njegovih članov.⁶³

Naglasili so prizadevanja »Zveze«, da zgladi spore znotraj mladinskega emigrantskega gibanja in med emigrantskimi društvi ter prepreči razkole, »tako težko pričakovane od nasprotnikov«, kot tudi napore za ustvaritev čimbolj homogenega emigrantskega gibanja.

Kritizirali so večino emigrantskih društev, ki niso izpolnila svojih finančnih obveznosti do »Zveze«, kar je bil splošen pojav. Društva prav tako niso pošljala poročil o svojem delovanju.

Naslednji dan je Čok na taboru razglasil,⁶⁴ da so emigranti edini pravi predstavniki Slovencev in Hrvatov v Julijski krajini in Istri, kajti prebivalstvo tega območja zaradi fašističnega terorja ne more protestirati proti stanju, v katerem je. Do pravega zblizanja med Jugoslavijo in Italijo po njegovih besedah ne more priti, dokler ne bo Italija priznala manjšinama v Julijski krajini tistih pravic, ki pripadajo vsakemu kulturnemu narodu v Evropi. Italija bi se morala pred mednarodnim forumom obvezati, da bo dala manjšinama te pravice.

Po tem nekoliko omiljenem stališču do fašistične Italije (Julijska krajina naj ostane v Italiji ob mednarodnih garancijah), pa ubere Čok v intervjuju Anteju Rojnicu v »Istri« spet ostrejšo struno. Manjšini v Julijski

⁶⁰ Intervju z Bertom Rejcem 10. 8. 1976.

Gradivo za študijo dr. Milice Kacin-Wohinz.

⁶¹ Intervju z Bertom Rejcem 10. 8. 1976.

⁶² »Istra«, 1933, št. 32, str. 1.

⁶³ V Beogradu je bil med drugimi v ta odsek izvoljen Srečko Vilhar.

⁶⁴ »Istra«, 1933, št. 32, str. 4.

krajini sta izgubili vse svoje narodnostne in gospodarske pravice, od fašističnega režima si ne moreta obetati nikakršnega izboljšanja. Ponovno se vrača k vprašanju revizionizma, s katerim Italijani nehotе odpirajo možnost revizije jugoslovansko-italijanske meje in njen premik na narodnostno mejo med Slovenci in Furlani. Ob tem naj naglasimo, da je bila uradna jugoslovanska politika za ohranitev takratne jugoslovansko-italijanske meje.

Čok je omenil tudi težke življenjske razmere emigrantov, trenja med njimi in domačim prebivalstvom, ki se kažejo zlasti tam, kjer je zbranih veliko emigrantov in se bije boj za vsakdanji kruh. Ta trenja naj bi premagali s seznanjanjem domačega prebivalstva z nalogami in težkim življenjem emigracije. Jugoslovansko in svetovno javnost pa je treba seznaniti tudi s stanjem v Julijski krajini, kar bi bilo protiutež italijanski revizionistični politiki in njenim pretenzijam do Dalmacije.

Člani vodstva »Zveze« so sodelovali na proslavi 25-letnice ptujskih dogodkov (napada Nemcev na skupščino Ciril-Methodove družbe leta 1908 v Ptujju). Naglasili so podobnost stanja na Štajerskem pred 25. leti in trenutnega stanja v Julijski krajini.⁶⁵

Če gledamo delovanje emigrantskih organizacij v celotnem obdobju stare Jugoslavije, potem pomenijo dogodki, ki smo jih prikazali v tem pregledu, začetek in rast uspešnega delovanja. »Orjem« so sicer jugoslovanske oblasti nasilno zadušile, zato pa je »Zveza« uspešno prestala začetne težave. V drugem delu prikaza bomo sledili najprej vzponu in višku delovanja »Zveze«, potem pa njenemu postopnemu usihanju, vse do njene prepovedi leta 1940.

Riassunto

LE ORGANIZZAZIONI DEI PROFUGHI JUGOSLAVI DELLA VENEZIA GIULIA FINO AL 1933

La violenza snazionalizzatrice perpetrata dal regime fascista sugli sloveni e croati della Venezia Giulia portò nel periodo fra le due guerre a un esodo da questo territorio di più di 100.000 persone. La maggioranza dei profughi riparò in Jugoslavia. La vita e l'attività dei giuliani in esilio non è però stata studiata in forma compiuta dal punto di vista storiografico.

Nella parte introduttiva il saggio presenta le singole fasi della emigrazione e le sue caratteristiche, quindi passa a illustrare i legami organizzativi dei nostri profughi le cui associazioni oltre che fra loro erano collegate in organizzazioni a livello nazionale.

La prima organizzazione del genere, che il saggio presenta con dovizia di particolari, fu l' »Orjem« il quale, malgrado operasse solo breve tempo, lasciò nell'attività dell'emigrazione tracce durature. E il saggio ne illustra appunto l'attività, le strutture organizzative, e le associazioni che vi facevano capo.

La maggior parte del saggio è comunque dedicata all'opera della »Lega dei profughi jugoslavi della Venezia Giulia« (Zveza jugoslovanskih emigrantov iz Julijske krajine) negli anni fra il 1931 e 1933. Vi sono presentate le strutture organizzative, gli organi direttivi e le sezioni della Lega, vi possiamo seguire gli sviluppi dell'indirizzo politico nonché l'attività nel campo sociale, della colonizzazione, propagandistico e organizzativo nonché in quello statistico. Vi seguiamo i lavori del congresso istitutivo di Zagabria (1931), del congresso di Belgrado l'anno successivo nonché i comizi della Lega. E' illustrata poi anche l'opera del presidente della Lega Ivan Marija Čok.

Caratteristico delle posizioni politiche della Lega da una parte il suo costante impegno a risolvere la questione della Venezia Giulia in senso »jugoslavo« con

⁶⁵ »Istra«, 1933, št. 37, str. 5.

l'annessione di queste terre alla Jugoslavia, e dall'altra il suo accentuato anti-fascismo che si esplicava tra l'altro anche coi suoi legami con l'emigrazione anti-fascista italiana. Importante pure l'attività pubblicistica della Lega volta in primo luogo a informare sulla questione degli sloveni e croati in Italia e sulle violenze di cui sono fatti segno l'opinione pubblica non soltanto jugoslava ma anche europea se non proprio mondiale. Altra caratteristica della Lega è l'accento sul suo carattere di organizzazione »superpartitica« che però non esclude l'attività politica dei membri come non esclude neppure gli attriti, in un primo tempo larvati poi sempre più espliciti fra »vecchi« e »giovani« (la sinistra), tra due concezioni su come risolvere la questione delle minoranze jugoslave in Italia.

Il saggio tratta del periodo iniziale dell'attività della lega, mentre l'attività che va dal congresso di Ljubljana del 1933 allo scioglimento dell'organizzazione (1940) sarà oggetto di un saggio a parte.

Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, YU-41000 Zagreb,
Opatička 10, izdaja že deseto leto

ČASOPIS ZA SUVREMENU POVIJEST

Časopis v tematsko zaokroženih številkah obravnava izbrana poglavja iz novejše hrvaške in jugoslovanske zgodovine.

Za slovenske bralce sta med zadnjimi številkami še posebej zanimivi I/1975 in I/1977, ki objavljata razprave, dokumente in bibliografiji o zahodni oziroma severni jugoslovanski meji, o odnosih Jugoslavije z Italijo oziroma Avstrijo ter o položaju naših manjšin v teh dveh državah.